

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА
ШЕВЧЕНКА

Факультет соціології
Кафедра теорії та історії соціології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему:

**«ВПЛИВ ПАНДЕМІЇ COVID-19 НА РЕПРОДУКТИВНУ ПРАЦЮ
У СІМ'ЯХ КРЕАТИВНОГО КЛАСУ М.КИЄВА»**

Спеціальність: 054 «Соціологія»

Освітня програма: «Гендерні студії»

Освітній ступінь: магістр

Кваліфікація: магістр соціології

Виконала:

Форостяна Анастасія Павлівна,
студентка II курсу
anastasia.forostyanaya@gmail.com

Наукова керівниця:

Малес Людмила Володимирівна,
докторка соціологічних наук,
професорка
lyudmylamales@gmail.com

Магістерська робота допущена до захисту
рішенням кафедри кафедри теорії та історії соціології
Протокол №4 від «26» квітня 2022 р.

Зав. кафедри _____ проф. Судаков В.І.

Київ 2022

Реєстрація

номер

дата

підпис лаборанта кафедри

Рекомендовано до захисту

підпис науко-
вого керівника

ініціали, прізвище наукового керівника

Результат захисту

оцінка

дата

захисту

Голова ЕК

підпис

ініціали,

прізвище

Члени ЕК

підпис

ініціали,

прізвище

підпис

ініціали,

прізвище

підпис

ініціали,

прізвище

підпис

ініціали,

прізвище

Секретар ЕК

підпис

ініціали,

прізвище

АНОТАЦІЯ

Форостяна А. Вплив пандемії COVID-19 на репродуктивну працю у сім'ях креативного класу м.Києва

Магістерська робота за спеціальністю 054 – Соціологія. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кафедра теорії та історії соціології. – Київ, 2022. – 82 сторінок, список джерел – 66 найменувань.

Магістерська кваліфікаційна робота присвячена дослідженню впливу пандемії COVID-19 на репродуктивну працю у сім'ях креативного класу міста Києва.

У роботі здійснено теоретичне узагальнення концепту креативного класу, проблематики репродуктивної праці, розглянуто історичні форми і моделі материнства. На основі міжнародних та українських прикладних досліджень з'ясовано вектор досліджень креативного класу, охарактеризовано ступінь виченості розподілу репродуктивної праці до і під час пандемії COVID-19. Визначено сутність понять: «креативний клас», «постматеріальні цінності», «продуктивна і репродуктивна праці», «шлюбно-сімейні установки». Обґрунтовано необхідність врахування класового виміру у дослідженнях ставлень і практик у розрізі репродуктивної праці. Здійснено емпіричне специфіковане дослідження щодо впливу пандемії і відповідних карантинних обмежень на розподіл репродуктивної праці у сім'ях представників і представниць креативного класу міста Києва.

Ключові слова: *креативний клас, сім'я, репродуктивна праця, пандемія COVID-19*

ABSTRACT

Forostiana A. The impact of COVID-19 pandemic on reproductive work of creative class of Kyiv

Master's thesis in specialty 054 - Sociology. - Taras Shevchenko National University of Kyiv, Department of Theory and History of Sociology. - Kyiv, 2022. - 82 pages, 66 sources.

Master's thesis devoted to the study of the impact of the COVID-19 pandemic on reproductive work in the creative class families of Kyiv.

In the paper are considered theoretical generalization of the concept of creative class, problems of reproductive work, historical forms and models of motherhood. On the basis of international and Ukrainian applied research, the vector of creative class research is clarified, the degree of study of the distribution of reproductive work before and during the COVID-19 pandemic is characterized. The essence of the concepts is defined: «creative class», «post-material values», «productive and reproductive work», «marital and family attitudes». The necessity of taking into account the class dimension in the research of attitudes and practices in the context of reproductive work is substantiated. An empirically study has been conducted on the impact of the pandemic and the corresponding quarantine restrictions on the distribution of reproductive work in the families of representatives of the creative class in Kyiv.

Keywords: *creative class, family, reproductive work, COVID-19 pandemic*

Зміст

Вступ	6
Розділ 1. Поняття креативного класу в соціології.....	10
1.1. Стиль життя та ціннісний портрет креативного класу	10
1.2. Основні напрямки досліджень креативного класу	14
1.3. Вектор досліджень креативного класу у зв'язку із пандемією COVID-19	16
1.4. Креативний клас в Україні в світлі соціологічних досліджень.....	18
Розділ 2. Основні тенденції розвитку сім'ї у процесі переходу до постіндустріального суспільства	22
2.1. Сім'я як гендерований інститут владних відносин	22
2.2. Осмислення сім'ї та ролі жінки. Контракт «працюючої матері».....	26
2.3. Моделі турботи та материнства. Феномен інтенсивного батьківства...	30
2.4. Розподіл репродуктивної праці за результатами світових досліджень.	33
2.5. Загальносуспільний контекст розвитку сім'ї в Україні	34
2.6. Вплив пандемії COVID-19 на репродуктивну працю за результатами світових та українських досліджень	39
Розділ 3. Репродуктивна праця у сім'ях креативного класу	43
3.1. Шлюбно-сімейні установки і практики креативного класу (за результатами зарубіжних досліджень)	43
3.2. Вплив пандемії COVID-19 на репродуктивну працю у сім'ях креативного класу м.Києва (за результатами емпіричного дослідження)	47
Висновки	66
Перелік використаних джерел.....	71
Додаток 1. Програма дослідження	78
Додаток 2. Інструментарій дослідження	82

Вступ

Постіндустріальне суспільство знаменується переходом до поглибленої трудової диференціації, інформаційного виробництва, інтенсифікації міжнародних зв'язків у процесі глобалізації. Внаслідок цього виникає все більше творчих видів діяльності, що послуговуються людським капіталом та інтелектуальним потенціалом індивіда. Однією з соціальних груп, які характеризуються такими особливостями, є креативний клас. Цей клас стоїть на чолі соціально-економічних змін, впроваджує інноваційні підходи, використовує високі технології, створюючи умови для подальшої модернізації.

Креативний клас не є «продуктом» країн ядра, Великої сімки, Заходу, Першого Світу тощо. Символьні аналітики є глобальним соціальним утворенням, представники/-ці якого розосереджені по всій земній кулі і зайняті в різноманітних секторах економіки. Звісно, значення класу, як і його існування загалом, є досить контроверсійними. Соціологи/-ні звикли визначати класи за допомогою емпіричних індикаторів – дохід, витрати, володіння рухомим та нерухомим майном, наявність вищої освіти (відповідно, диплому). Креативний клас вимірюється передусім людським капіталом, а не матеріальним. Тому країнам, які звикли оперувати кількісними показниками і орієнтуватись на зростання ВВП, а не якості життя населення, складно зрозуміти потенціал і вклад креативного класу у розвиток суспільства. Україна – яскравий приклад. У розумінні переважної більшості населення сфери зайнятості його представників стереотипно обмежуються образотворчим, візуальним та аудіо-мистецтвом. Лише у 2018 році було прийнято законопроект про визначення «креативних індустрій», їхнього переліку і не тотожності мистецтва і креативу. Окрім того, було наголошено на пріоритетності «охорони, заохочення та підтримки культурного розмаїття як одного з найважливіших чинників сталого розвитку» (*Закон України Про культуру від 14.12.2010 № 2778-VI; частину другу статті 4 доповнено абзацом шостим згідно із Законом № 2458-VIII від 19.06.2018*).

Тема креативного класу в українській науці малодосліджена. Якщо і трапляються певні доробки, то вони несуть суто інструментальний характер. На

думку багатьох дослідників і дослідниць, аби сприяти розвитку національних і мультинаціональних економічних систем, потрібно створити привабливі умови для діяльності представників креативного класу, що створить передумови для соціально-економічного розквіту регіону. Хибно зосереджуватись лише на зовнішніх умовах: розмірі оплати праці, насиченій інфраструктурі, міському зонуванні, функціонуванні громадського транспорту тощо. Окрім цього, необхідно досліджувати те, що є визначальним для постматеріалістів – преференції щодо бажаних культурно-дозвіллевих практик, способу життя, соціальної взаємодії, а також особливості повсякденного життя, шлюбних орієнтацій, репродуктивної праці та відповідних рольових очікувань українського креативного класу.

Важливо розмежувати два основних поняття, що використовуються для позначення трудової активності населення та мають гендерований відтінок.

Продуктивна праця - та, в процесі якої виробляються товари та послуги для обміну на ринку (задля прибутку). Як чоловіки, так і жінки роблять свій внесок у сімейний дохід завдяки різноманітним формам продуктивної праці, хоча у продуктивній праці переважають чоловіки, особливо на більш оплачуваних посадах¹.

Репродуктивна праця – термін з марксистського фемінізму, який позначає усі завдання, пов'язані з підтримкою та обслуговуванням теперішньої та майбутньої робочої сили – осіб, які виконують або будуть виконувати продуктивну роботу. Репродуктивна робота включає, але не обмежується, народженням та вихованням дітей².

¹ Mediterranean Institute of Gender Studies (2009). Glossary of Gender-Related Terms.

Режим доступу: http://www.medinstgenderstudies.org/wp-content/uploads/Gender-Glossary-updated_final.pdf

² Словник Європейського інституту з гендерної рівності / пер. М. Бабак, О. Давліканової, М. Дмитрієвої, Л.Компанцевої, М.Козир, К.Левченко, М. Скорик, О. Суслової. – Київ : «Вістка», 2021. – 170 с.

«усе частіше використовується термін «соціальне відтворення», щоб підкреслити, що він охоплює більше, ніж просто діяльність, пов'язану з біологічним відтворенням. Те, що репродуктивна робота є суттєвою основою продуктивної праці, є головним аргументом, що підкреслює економічне значення репродуктивної праці. Більшу частину такої праці, що не оплачується і не враховується в національних рахунках, здійснюють в основному жінки»

І якщо продуктивна праця є видимою, оплачуваною та, здебільшого, піддатливою до регулювання позаяк є частиною національної економіки, то репродуктивна праця залишається «за лаштунками». І за цими лаштунками, нажаль, пораються почасти лише жінки.

Ситуація загострилась у зв'язку з пандемією COVID-19, коли ще під час першого локдауну співробітників та співробітниць сфери обслуговування відправили у неоплачувану безтермінову відпустку, натомість кількість годин та градус небезпеки працівників/-ць медичної галузі зріс (але непропорційно заробітної плати). Види зайнятості, які передбачають наявність комп'ютеру і доступу в Інтернет, дозволяють працювати дистанційно, без втрати джерела доходу. А характер діяльності креативного класу і до часів пандемії був гнучкий, мобільний, творчий, діджиталізований. Та репродуктивна праця не має дистанційного формату. За даними дослідження становища жінок у контексті ситуації з коронавірусом, більшість жінок відзначає збільшення годин, що витрачаються на хатні справи та доглядову працю, а 79% переважно самостійно займаються навчанням дітей-школярів³. Та чи відрізняється розподіл побутової та доглядової праці у представництва класу, який послуговується постматеріальними цінностями, відрізняється високим ступенем толерантності та гендерної рівності?

Об'єкт: креативний клас м.Києва.

Предмет: вплив пандемії COVID-19 на репродуктивну працю у сім'ях креативного класу м.Києва

Мета: з'ясувати особливості розподілу репродуктивної праці у сім'ях креативного класу м.Києва, а також зміни за умов пандемії COVID-19.

Завдання:

³ Оперативна гендерна оцінка становища та потреб жінок у контексті ситуації з COVID-19 в Україні/ ООН Жінки
Режим доступу: https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2021/04/doslidzhennya-po-covid-19_full_un_women.pdf

1. на основі наявного дослідницького доробку з'ясувати основні ознаки та особливості креативного класу;
2. виокремити основні напрямки дослідження креативного класу у світовій та українській соціології;
3. охарактеризувати історичний та сучасний контекст розподілу репродуктивної праці на основі праць західних та українських дослідниць і дослідників;
4. з'ясувати рівень вивченості репродуктивної праці у сім'ях креативного класу у зарубіжній соціології;
5. висвітлити вплив пандемії COVID-19 на продуктивну та репродуктивну праці, спираючись на міжнародні та українські дослідження;
6. за допомогою емпіричного дослідження з'ясувати структуру, особливості і розподіл репродуктивної праці у сім'ях київського креативного класу.

Розділ 1. Поняття креативного класу в соціології

1.1. Стиль життя та ціннісний портрет креативного класу

Аби у повному обсязі розкрити об'єкт нашої роботи, спершу потрібно дати визначення поняття «клас» як його розуміли класики соціологічної науки.

Карл Маркс описував ці групові утворення у контексті капіталістичних відносин і процесу виробництва. Класи - це сукупність людей, які виконують однакові функції у процесі виробництва. Класові інтереси і боротьбу за владу він вважав суттєвим фактором соціального та історичного процесу [11, с. 12].

Макс Вебер зазначав, що соціальний клас – це категорія людей, для яких є спільною особлива складова їх життєвих можливостей [9, с. 86]; які усвідомлюють свої інтереси [11, с. 87].

П'єр Бурдьє характеризував клас як сукупність агентів, які займають схожу позицію, які, будучи поміщені в однакові умови і підпорядковані подібним обставинам, мають всі шанси володіти подібними диспозиціями та інтересами, виробляти подібні практики і займати подібні позиції [2, с. 17].

Останнім часом соціологи почали говорити про нові класи, які виникають у стратифікаційних системах сучасних суспільств у зв'язку з постіндустріальними процесами. І одним із таких класів є креативний клас. Це поняття вперше ввів Річард Флоріда і мав на увазі індивідів, зайнятих у професіях, які пов'язані зі «створенням нових значущих форм» [16, с. 58].

Р.Флоріда виділяє дві складові креативного класу:

- Суперкреативне ядро – представники таких сфер діяльності як наука і техніка, архітектура і дизайн, освіта, мистецтво, музика та індустрія розваг.
- Креативні професіонали – спеціалісти у сфері бізнесу, фінансів, охорони здоров'я, юриспруденції тощо.

Основна відмінність креативного класу від інших полягає у специфіці виконання роботи, інструментові заробітку коштів. У той час, коли робочий та обслуговуючий класи виконують рутинну регламентовану роботу, креативний

сектор використовує інтелектуальний і творчий підхід. Перші — виконують, другі — створюють.

Для представників креативного класу робота – це хобі, яке приносить не лише гроші, а й задоволення. Для креативних особистостей важливим є сам процес, а не результат. Їх професійний вибір накладає відбиток і на стиль їхнього життя, розпорядок дня, шлюбні орієнтації, споживчі уподобання.

Особливими є і організація робочого місця і режиму. Представники креативного класу працюють за гнучким графіком і в будь-якому місці, де є Інтернет. Такі агенти соціалізації, як робота та освіта, набувають більш оптимізованого, неофіційного характеру. Втрачають значення такі зовнішні атрибути, як дрес-код, субординація (принаймні, статусна диференціація у межах колективу), друкована документація (цифрові технології приходять на заміну), щоденні наради тощо. Видозмінюється і формат CV. Резюме стандартного вигляду більше не є релевантним, показовим. Цінуються вміння самопрезентації, якість контенту сторінок у соціальних мережах, нестандартне вирішення випробувальних кейсів. Процес професійної взаємодії є більш автоматизованим та опосередкованим [10].

Зміни відбуваються і в міжособистісних відносинах. Роберт Патнем у своїй теорії соціального капіталу на прикладі дослідження гравців у боулінг показав загальносвітову тенденцію [66]. Згідно з його дослідженням, у період з 1980 до 1993 кількість членів ліги скоротилась на 40%, у той час як окремих гравців стало на 10% більше. Він інтерпретує це як скорочення соціального капіталу: зв'язки між членами родини, друзями і сусідами слабнуть, індивіди все менше беруть участь у громадських організаціях. Стиль життя представників креативного класу Флоріда визначає як квазіанонімний [16, с. 266]. Це означає, що слабкі зв'язки все більше витісняють сильні. І у цьому є раціональне зерно: слабкі віддалені (іноді опосередковані) контакти стають у нагоді для пошуку роботи, черпання нових ідей, продуктивної співпраці. До того ж, вони не потребують багатьох зусиль для їх підтримання. Натомість сильні зв'язки (як от дружні чи сімейні) апріорі не можуть бути численними. Вони потребують постійного підтримання та несуть за собою тягар зобов'язань.

Проте заповнити цю порожнечу здатні спеціальні місця та спільноти. Ітан Вотерс у своїй праці «Are the friends the new family?» описує так звані «міські племена». Це групи друзів, які наразі виконують ті ж функції, що і колись сім'я. Навіть більше: вони також задовольняють потребу індивіда, члена їх групи, у самовираженні, що часто пригнічують члени родини. Окрім цього, вагому роль у підтриманні соціальних контактів грають так звані «треті місця». За Реєм Ольденбургом, це місця, які не пов'язані з домом і роботою. Місця знайомств, формальних та неформальних зустрічей (кафе, салони краси, бібліотеки і т.д.) [14, с.30]. За результатами фокус-групових та глибинних інтерв'ю у рамках дослідження Р.Флоріди, такі заклади є одними з найважливіших факторів привабливості того чи іншого міста. Поруч з цим, дослідник вказує на появу «четвертих місць», орієнтованих на потреби креативного класу – це різні коворкінги, хаби, конференц-зали. Вони покликані поєднувати функцію робочого місця і місця у спільноті.

Річард Флоріда з Кевіном Столаріком розробили індекс богемності, який вказує на кореляцію між наявністю розвинутої інфраструктури у місті та концентрацією високих технологій у ньому. 12 з 20 регіонів з найвищими індексами богемності ввійшли у список регіонів з найвищим рівнем концентрації індустрій високих технологій. З цього можна робити висновки щодо преференцій креативного класу у виборі місця проживання. Ще у 2000 році у журналі «Economist» була опублікована стаття «The Geography of Cool», яка описувала світові столиці моди та культури (Нью-Йорк, Берлін тощо), акцентуючи уваги на їх привабливості для творчої молоді [16, с. 219].

За результатами фокус-групових інтерв'ю з представниками креативного класу, Флоріда зробив висновок, що при виборі місця для проживання головним фактором для них є не розмір запропонованої заробітної плати і навіть не саме місце роботи, а можливість здійснення бажаних культурно-дозвіллевих практик, гнучка робоча система та простір для творчості.

У своїх географічних, професійних і міжособистісних преференціях креативні індивіди дотримуються постматеріальних цінностей. Постматеріалісти не є антиматеріалістами. Вони орієнтовані на досягнення

інших, вищих цілей внаслідок досягнення матеріальної безпеки і зникнення потреби перейматись через це. У постматеріалістів зміна пріоритетів з економічного та фізичного благополуччя відбулась на користь самореалізації та якості життя [9, с.148].

Цінності креативного класу відповідають постматеріальним цінностям загалом, але систематизовані Флоридою таким чином:

1. Індивідуалізм. Прагнення сформувати власну ідентичність, зберегти вільний від регламенту простір.

2. Меритократія. Високо цінуються особисті досягнення, амбіції та високі цілі. Наголос на самостійній і завзятій праці, а не на наявних можливостях і умовах як факторах досягнення успіху.

3. Різноманіття і відкритість. Креативним особистостям подобається оточувати себе представниками різних культур, сфер діяльності, альтернативних поглядів і думок. Окрім безпеки, це також впливає і на емоційне збудження. Нові смаки, обличчя, етноси — суміші стимулюючих факторів для креативного класу, джерело ідей [16, с.73].

Пріоритети цього класу на піраміді потреб Абрагама Маслоу належать до найвищого рівня – потреби у самореалізації. Тобто види їх діяльності допомагають досягати поставлених цілей, розвивати креативні якості, самовдосконалюватись, нагромаджувати людський капітал.

Людський капітал традиційно «операціоналізується» рівнем освіти. Р.Флоріда вважає цей підхід хибним і неактуальним «одна із найпоширеніших помилок вважати креативний клас лише додатковим (на думку деяких критиків, невизначеним і менш точним) способом позначити людей, які мають вищу освіту, - більш традиційний показник, що характеризує людський капітал» [16, с. 59]

Натомість, дослідник акцентує увагу, що людський капітал слід вимірювати навичками і талантом. А освіта, на думку експерта Кена Робінсона, часто стримує і пригнічує прояви креативності.

Звісно існує значна кореляція наявності вищої освіти із приналежністю до креативного класу. Близько 70% населення США із вищою освітою

працевлаштовані у креативних секторах економіки. Але разом із тим менше 60% представників креативного класу мають вищу освіту.

Внаслідок соціально-класових змін, трансформується і людський капітал, його структура. Так, окрім освіти, навичок, здоров'я, його визначає і креативність, схильність до інноваційної діяльності, а також такі “інноваційні форми”, як комп'ютерна грамотність, володіння іноземними мовами, глобальна співпраця, соціальна і географічна мобільність. [1, с. 48]

Саме інноваційна діяльність сприяє розвитку творчих засад індивіда, його самореалізації, матеріальному і психологічному задоволенню від діяльності, і передбачає вибір зручних умов праці.

1.2. Основні напрямки досліджень креативного класу

Дослідники креативного класу роблять наголос саме на розселенні його представників, економічній складовій, таланті і творчому потенціалу як ядрі докорінних змін у містах.

Нік Кліфтон провів пілотажне дослідження по слідах Флориди з метою підготовки матеріалу для масштабнішого дослідження. Він, на прикладі відомого дослідження креативного класу в США, дослідив географічні преференції креативного класу Англії та Вельсу, вплив наявності високих технологій у містах, поширення толерантності, відкритості на приваблення креативних індивідів. Було виявлено суттєву кореляцію між зосередженням креативного ядра/креативних професіоналів та іноваційного, прихильного до всіх меншин, середовища. Виняток становило лише те, що богема (а її Флоріда теж співвідносить з креативним класом) надає перевагу більш великим та урбанізованим містам, а технології використовуються і в малих університетських містечках. Проте головним питанням залишається подальша доля «не-креативного» класу, який налічує близько 60% населення [56].

У дослідженні «Lifestyle meets market. Bohemian entrepreneurs in creative industries» Доріс Рут Ейкхоф та Аксель Гаунсільд проаналізували шляхи поєднання таланту і економічної сторони творчості на прикладі акторів театрів

Німеччини. Як виявилось, богемний стиль життя і творча натура не стає на заваді самоуправлінню, а фінансове питання є основою їх принципів, таких як індивідуальне благо, мотивація до роботи, цінність соціальних зв'язків, висока мобільність, участь у багатьох проектах задля запобігання екзистенціальній кризі. Тобто менеджмент сприяє розвитку власного потенціалу і направленню його у вірне русло [37].

Річард Флоріда розглядає креативний клас як чинник економічного зростання, наслідок переходу до постіндустріального суспільства, що базується на людському капіталі, виробництві знань і послуг. Він пропонує розглядати ці процеси як і з позитивної точки зору (створення нових робочих місць, інновації, кращий рівень життя тощо), так і з негативної (все перераховане стосується привілейованої меншості). А також бере до уваги процеси кластеризації представників креативного класу і, відповідно, неоднаковий розподіл благ і нерівномірний розвиток регіонів. Тож, основне завдання – нівелювати наслідки кластеризації і застосувати креативний потенціал у забезпеченні суспільного добробуту [62].

У дослідженні «Residential Preferences of the Creative Class?» Філіп Лоутон, Енда Мерфі і Деклан Редмонд спростували твердження Флоріди про те, що первинними факторами вибору місця проживання є динамічне і богемне середовище. Дослідники вказують, що у Дубліні превалюють «класичні» фактори, такі як кар'єрні можливості, розмір заробітної плати, відстань від домівки до місця роботи. Також на вибір впливають вік (молодші надають перевагу центру, старші – приміській зоні) і наявність соціальних зв'язків (особливо, кровних). Хоча вони і не відкидають можливість впливу економічної кризи у країні, тому і вказують на потребу подальшого вивчення питання [48].

У статті «From coal to cool: The Creative Class, Social Capital, and the Revitalization of Scranton» Меган Ашлін Річ у ході якісних інтерв'ю з ключовими особами містечка (підприємці, адміністрація, неурядові організації, митці) виявила можливі шляхи відновлення містечка за теорією Флоріди. Задля його привабливості для представників креативного класу, дослідниця наголосила на

необхідності динамічного культурного життя, розвиненої інфраструктури, перспективних робочих місць. При цьому, візитівкою маленьких міст є тісні соціальні зв'язки, які і сприятимуть розвитку та адаптації новоприбулих [52].

Мадлен Вердіч у своєму дослідженні «Creative Migration? The attraction and retention of the 'creative class' in Launceston, Tasmania» припустила, що малі міста можуть бути так само привабливі для представників креативного класу, як і урбанізовані. Вони мають свої переваги: сприятливі екологічні умови, відчуття спільності, більша близькість із сім'єю, розмірений темп життя і відсутність «щурячих перегонів». На прикладі міста Лонсестон (Австралія) було виявлено, що розуміння «якості життя» індивідуальне і застосування «універсальних» підходів обмежує спектр стратегічних підходів для регіонального економічного розвитку [71].

Отже, як ми бачимо дослідження креативного класу мають суто практичну мету, викликану вимогами часу: розбудова міст, зручних для життєдіяльності осіб інтелектуальної праці і примноження достатку цих міст.

1.3. Вектор досліджень креативного класу у зв'язку із пандемією COVID-19

Пандемія коронавірусу призвела до сумних наслідків не лише у сфері охорони здоров'я, але й у межах (транс)національних економік. Численні підприємства зазнають збитків, криза змушує скорочувати людський капітал, закривати філії, оголошувати банкрутство. Креативні індустрії – не виняток.

З квітня по липень 2020 року під Річард Флоріда та Майкл Сіман провели дослідження «Втрачене мистецтво: Вимірювання руйнівного впливу COVID-19 на креативну економіку Америки», у якому оцінили потенційні збитки від продажів товарів і послуг, зайнятості та прибутків для креативних індустрій і творчих професій у не-креативних індустріях на національному, державному та локальному рівнях [63]. У результаті розробленої моделі оцінювання було виявлено, що втрати сягнуть 2,7 мільйонів робочих місць і понад 150 мільярдів доларів продажів товарів і послуг для креативних індустрій по всій країні, що становить майже третину всіх робочих місць у цих галузях і 9% річного обсягу

продажів. Найбільше постраждають галузі образотворчого та сценічного мистецтва, які, за оцінками, втратять майже 1,4 мільйона робочих місць і 42,5 мільярда доларів від продажів. Ці оцінені втрати становлять 50% усіх робочих місць у цих галузях і більше чверті всіх втрачених продажів по всій країні. Для творчих професій в індустріях інших типів прогноуються порівняно менші втрати: понад 2,3 мільйона робочих місць і 74 мільярди доларів середнього місячного заробітку. Ці втрати становлять 30% усіх творчих професій і 15% загальної середньомісячної заробітної плати. Знову ж таки, творчих професій в образотворчому та виконавському мистецтві, які включають образотворче мистецтво, музику, театр і танці, втрати торкнуться непропорційно більше – приблизно третина від заробітної плати.

Проте Річард Флоріда вбачає спектр можливостей для розвитку креативного класу у пандемійні часи. COVID-19 вкотре підтвердив тези дослідника щодо важливості саме людських ресурсів, майбутнього soft skills: адаптивності, гнучкості, стресостійкості, можливості дистанційного формату роботи - єдності місця, де живеш і де працюєш. Серед потенційних способів адаптації креативної діяльності, зокрема, дослідник рекомендує розвивати онлайн-платформи, де «творці» зможуть пропонувати свої послуги у вигляді онлайн-виставок, перформансів, кінопоказів. А також наголошує на можливостях локального рівня, а саме заходів різного роду для менших аудиторій, але у кожному районі, громаді, містечку.

Отже, як ми зрозуміли, тема пандемії є наразі актуальною і широко досліджуваною, але передусім у розрізі економічних збитків та плану дій для транснаціональних, національних та локальних підприємств. Є декілька досліджень з впливу пандемії на доглядову працю, але з інтерсекційної складової присутні лише гендер, країни (зокрема, поділ на розвинуті і багатші та розвиткові і бідніші), а також релігія, якщо йдеться про мусульманські країни. Класовий ефект відсутній, позаяк дані висвітлюють лише усереднені показники.

1.4. Креативний клас в Україні в світлі соціологічних досліджень

Тема креативного класу в Україні не надто поширена серед дослідницьких інтересів. Проте причиною є зовсім не відсутність креативних професіоналів на українському ринку. Просто це явище є відносно новим і досліджується здебільшого економічна сторона питання. Наприклад, такі вітчизняні науковиці як Семикіна М.В. і Петрова І.Л. вивчали умови праці за впровадження інноваційної економіки, соціально-економічні мотиваційні механізми.

Однією з перших досліджувала проблеми становлення українського креативного класу Монастирська Г.В., виявивши недостатність і несистематизованість знань про креативних індивідів та умов їх пристосування до соціально-економічного стану України [13].

У вітчизняній соціології прийнято узагальнювати прибуткові професії, креативні зокрема, під однією загальною назвою «середній клас». Центр Разумкова провів дослідження «Середній клас в Україні: життєві цінності, готовність до асоціації і просування демократичних стандартів» [25].

Було зазначено 5 критерії віднесення респондентів до ядра середнього класу:

- стійка самоідентифікація як представника середнього класу
- самооцінка рівня матеріального добробуту
- рівень освіти
- відчуття спільності інтересів
- домінування представників середнього класу в найближчому

соціальному оточенні

Таким чином було виділено 5 груп ядра: фахівці (найбільша група, яка становить 36% «ядра» середнього класу), кваліфіковані робітники(15%), підприємці (11%), управлінці(10%) та пенсіонери(9%).

Схожість креативного класу прослідковується не з абсолютним середнім класом, а лише з його певною соціально-професійною групою - управлінці.

Саме серед управлінців найбільша частка людей із вищою або незакінченою вищою освітою - 91% на противагу 68% загалом по середньому класу. А також тих, хто володіє іноземними мовами - 42% [25, с. 17-25].

За об'єктивними показниками - рівнем доходу і можливістю прожити на заощадження - 44% і 22% відповідно (для порівняння серед решти - 32% і 15%)

Щодо професійної діяльності, то 63%, і це найвищий показник з-поміж інших груп, мають роботу, яка відповідає їхній кваліфікації і відповідно оплачується.

Хто завзято працює, той і відпочиває відповідним чином. Частка респондентів, які мають достатньо вільного часу, серед управлінців відповідає середньому класу загалом. Проте ті, хто відчуває нагальну потребу того, чого не мають - вказували саме «вільний час» і таких 42%.

Щодо ціннісної складової. Серед особистісних якостей, якими повинна володіти людина, аби відноситись до середнього класу, управлінці найчастіше називають: високий рівень освіти, прагнення забезпечити хорошу освіту дітей (онуків), законслухняність, прагнення добробуту за рахунок власної праці (від 66 до 77%).

Скавронська І. В., Ріпка Р.О. провели емпіричне оцінювання передумов становлення креативного класу в Україні [20]. На початку статті вчені описують загальносвітову тенденцію, політику передових країн щодо сприяння розвитку людського потенціалу, створення умов для діяльності креативного класу. У розвинених країнах креативний клас становить 50–70 % населення, в Україні таких менше третини (29,8), але згідно з Глобальним індексом креативності, країна посідає 45 місце із 139, що є досить непоганим та обнадійливим результатом [41].

Поставивши перед собою мету проаналізувати якісну, а не кількісну сторону питання (тобто умов, у яких зароджується і функціонує креативний клас), вони дослідили чинники впливу на креативний тип зайнятості: економіку, людські ресурси, стан ринку праці, державну політику, освіту, науку, бізнес, рівень культурної відкритості і «якість місця» (за Р. Флорідою це унікальна сукупність характеристик, котрі визначають місце проживання та роблять його привабливим) [16, с. 341].

Державна економіка перебуває у процесі стагнації, ВВП — на спаді. Не є сприятливою для ведення бізнесу, через вузьку спеціалізацію (переважає

промислова і сільськогосподарська зайнятість) і низький рівень технологічного оснащення.

Людські ресурси також залишають бажати кращого, адже за даними Державного бюро статистики, природний приріст падає, відбувається «старіння нації», а отже, зменшення можливостей для впровадження новітніх технологій і підходів. Окрім того, еміграція інтелектуального потенціалу є суттєвою. Закордоном проживає близько 3 млн українців.

Ринок праці орієнтується на промислову і сільськогосподарську сфери, у той час як інформаційно-технічна і наукова відстають.

Державна політика загалом не орієнтована на задоволення потреб креативних особистостей, працюючи механічно та нівелюючи індивідуальний підхід.

На пострадянському просторі Україна займає перше місце за чисельністю населення з вищою освітою. Разом з тим, високоосвічені становлять 47% від загальної кількості безробітних [5]. Це свідчить про нестачу можливостей та гідних умов праці для заохочення інтелектуалів. Все частіше українська молодь виїжджає у Польщу і Німеччину для здобуття освіти та пошуку роботи.

Про науку в Україні можна сказати: «не завдяки, а всупереч». Ще з перших років незалежності відбувається значний відтік кадрів через застарілу матеріально-технічну базу, мізерне фінансування, низькі заробітні плати. Хоча ідей і бажання вистачає.

Інноваційна діяльність середнього і малого бізнесу суттєво відстає від країн ЄС і знаходить приблизно на одному рівні з Туреччиною, Болгарією. Все частіше, підприємці орієнтуються на західний ринок.

Культурна відкритість є дискусійним питанням. Серед колишніх радянських республік, Україна є найвідкритішою, хоча у масштабах ЄС її вважають нетолерантною до секс-меншин, що суперечить ключовим цінностям креативного класу.

«Якість місця» - фактор позитивного впливу. Україну знають як туристичне місце, сповнене красою природи та багатою історичною спадщиною. Проте можливості для культурно-дозвіллевих практик доступні лише у великих

містах, тому прірва між містом і селом досить помітна і як наслідок, нерівномірний розвиток регіонів, перенаселення тощо.

Як підтвердження останніх двох тез, український дослідницький центр CEDOS у 2018 році провів апробаційне дослідження на замовлення Smart City - «Індекс культурного та креативного потенціалу міст України» [6]. Метою дослідження було оцінити потенціал п'яти найбільших міст України до розвитку культурної і креативної сфери. Індекс складається із трьох субіндексів - «Культурне життя», «Креативна економіка» та «Сприятливі умови».

Культурне життя включає в себе культурну інфраструктуру (вимірюється у кількості закладів певного спрямування на 100 тис. осіб) і участь містян у культурному житті (середня річна кількість користувачів тих чи інших культурних послуг).

Креативна економіка визначається чисельністю населення, працевлаштованого у креативних секторах економіки (ФОП), обсягом ПДФО, експертними оцінками.

Сприятливі умови створюються низкою чинників. ЮНЕСКО зазначило наступні:

- територіальну та цифрову зв'язаність міста з іншими територіями;
- сприятливі умови для ведення підприємницької діяльності;
- потенціал міста вирощувати і притягувати таланти;
- громадську активність, людиноцентричні цінності та добре врядування;
- розуміння своїх КК активів з боку локальної спільноти.

За результатами дослідження, можна виділити два найбільш креативних міста - Київ і Львів.

Загалом, впровадження розвитку креативності у містах має і свої недоліки. Теорію Річарда Флоріди критикують за поширення нерівності і джентрифікацію як наслідок нерівномірного розвитку секторів економіки та районів міста.

Розділ 2. Основні тенденції розвитку сім'ї у процесі переходу до постіндустріального суспільства

2.1. Сім'я як гендерований інститут владних відносин

Індустріалізація призвела до сепарації виробництва та домогосподарства – публічної та приватної сфер соціального відповідно. Цей поділ набув гендерованого (а суголосно часів про які йде мова, правильніше сказати – статевого) забарвлення, заточивши жінку у «чорному ящику»⁴ і надавши чоловікові публічний простір для реалізації в оплачуваних видах діяльності. І навіть за умови необхідності залучити усіх членів сім'ї до оплачуваної роботи, праця чоловіків поцінювалась більше – у вимірі престижу та матеріальної нагороди. Роль жінок романтизувалась, як і сім'я загалом. Цей осередок суспільства був оповитий суцільним альтруїзмом, світлом, яке протистоїть зовнішній темряві егоїзму та прагматизму.

Толкот Парсонс і Роберт Бейлз [57] наголошували на важливій ролі сім'ї та її першопочатковій функції соціалізації та стабілізації. Дослідники визначали потреби у солідарності, соціалізації та інтеграції сім'ї «експресивними» вимогами, а потреби сім'ї взаємодіяти зі суспільством для отримання матеріальних благ – «інструментальними». Перші мали забезпечувати жінки через їхню природню «прив'язаність» до дому внаслідок вагітності та грудного вигодовування, відповідно другі – інструментальні – чоловіки, через їхню лідерську позицію у родині та активність у сфері професійної зайнятості. Парсонс також зазначав, що статево-обумовлений розподіл праці є функціональним через обмеження потенційної статусної конкуренції між подружжям задля забезпечення стабільності шлюбу та соціуму загалом. Гері Бейкер, як і Парсонс, вбачав ефективність шлюбу у розподілі ролей, але не лише задля економічного добробуту, а й для збереження мотивації залишатись одруженими [44]. Зростання залученості жінок до продуктивної праці призводить до зниження рівня шлюбності та збільшення розлучень.

⁴ «black box», що розкриває прихований тягар неоплачуваної «жіночої роботи» по дому

Проте ані Парсонс і Бейлз, ані Бейкер не враховували вимір влади, яким просякнуті всі соціальні інститути і сім'я не виняток. Ба навіть коли були розвинуті засоби та способи стерилізації пляшечок для молока, масове виробництво та доступність молочних сумішей, а отже унікальна біологічна перевага жінок зникла, рівень залученості чоловіків до репродуктивної праці не зріс.

Про відносини влади та підпорядкування як ключовий елемент структури гендерних ролей писали, зокрема, Райвен Коннел, Джулія Мітчел, Джиль Метьюз. Саме Метьюз визначила «гендерний порядок» як історично сконструйований паттерн владних відносин між представниками обох статей, а також визначення фемінності та маскулінності [47].

Теорію останньої дослідниці розвинула Райвен Коннел, запропонувавши додатковий вимір – гендерний режим – конструювання гендерних відносин у конкретному соціальному інституті за допомогою тривало відтворюваного паттерну, правил поведінки [33]. Основні елементи і гендерного порядку, і гендерного режиму є поділ праці, структура влади і структура катексису.

Статевий поділ праці передбачає поділ на «жіночі» та «чоловічі» професії, на оплачувану (продуктивну) та неоплачувану (репродуктивну) працю, а також різний розмір заробітної плати, який варіюється відповідно до статі, а не до кваліфікації. «Єдина компетенція, яка тобі було потрібна задля отримання кращої роботи – бути чоловіком» пише Рут Кавендиш у своїй книзі «Жінки на лінії» [32, с.78]. Натомість жінки отримують «зарплатню заміжніх» незважаючи на те, перебувають вони у шлюбі чи ні. Фактори, які перешкоджають у просуванні кар'єрними сходами, зокрема, небажання керівництва ризикувати ефективністю виробництва через потенційні вагітності, декретні відпустки, лікарняні тощо.

Структура влади базується на взаємодії влади та сили. А наслідком такої взаємодії є унормоване насилля – інституціолізоване та персоналізоване, яке продукується гегемонною маскулінністю. Авторитет чоловіків просякає майже усі сфери соціального, передусім політичну, військову та економічну. А також,

хоч і левова частка хатніх обов'язків лягає на плечі жінки, традиційно «головою» вважається чоловік і саме його слово є вирішальним.

Структура катексису включає емоційний та сексуальний вимір, визначаючи правила, які регулюють вибір об'єктів бажання, сексуальні, дружні, шлюбні, батьківські відносини. Найбільш очевидним є соціальне формування та регулювання паттернів бажання за допомогою системи заборон і стимулів. А також передбачає конструювання гендерованих антагонізмів таких як мізогінія, гомофобія тощо.

Представниці та представники ліберального, радикального, марксистського фемінізмів, здебільшого, вбачають у материнстві ще один спосіб пригнічення жінок. Але є певні відмінності у суб'єктах пригнічення та пропонуваніх рішеннях цієї проблематики.

Ліберальні феміністки, одна із перших – Волстонкрафт, вважають, що такі соціальні ролі як донька, дружина, мати обмежують інтелектуальний та професійний розвиток жінки і наголошують на необхідності здобувати освіту, розширювати свої права та свободи [66]. Проте ця необхідність розглядалась лише задля урівняння з чоловіком на рівні сім'ї – андроцентризм, аби бути гідною дружиною і матір'ю. А також стосувалось винятково білих заміжніх жінок середнього класу.

Радикальний фемінізм, на відміну від ліберального, мав на меті не надати однакові з чоловіками права і можливості, а виокремити бажання і потреби жінок. Радикальний фемінізм не є настільки однозначним і частина вважає сім'ю джерелом пригноблення, інша – навпаки. Перші виокремлюють два способи пригноблення – 1) через обслуговування чоловіків, виконуючи всю хатню роботу; 2) через контроль патріархальної системи над сексуальністю та репродукцією. Фактично жіноча біологічна доля їх і притискає, роблячи залежними від чоловіків. Окрім того, дослідження підтверджують чоловічу монополію на подружнє насилля – які фізичне, так і сексуальне.

Тож, аби вивільнити жінку з цього порочного кола, Фаєрстоун пропонує позбавити її обов'язку біологічного відтворення людства і делегувати функції народження та зростання (вигодовування, догляду) небіологічній малій групі. А відмінні статеві органи втратять своє культурне значення [40].

Деякі радикальні феміністки, як вже було зазначено, не пов'язують сім'ю з пригнобленням. Патріархальну сім'ю – так, а сімейне утворення як таке – ні. Адріана Річ, а також Мітфорд і Вулф, пропонують переглянути джерело влади [60]. Насправді, саме жінка уособлює репродукцію, а отже і контроль належить їй. А чоловіки підсвідомо бояться і залежать від вибору давати життя або ні. Також Річ закликає жінок повернути собі контроль над народжуванням та вихованням дітей, відмовившись від авторитетів у чоловічій особі. Таким був, зокрема, американський педіатр доктор Спок, автор бестселера ХХ століття, (локальною альтернативою якого є доктор Комаровський), який скидає вину та відповідальність за матерів, починаючи від газів, закінчуючи низькою самооцінкою.

З 1960х років в Англії та США почався рух за природне дітонародження. Професія акушерки була чи не найпопулярнішою, а для пологів жінки все частіше надавали перевагу не медичним установам, а закладам схожим за обстановкою та атмосферою на дім. Ненсі Чодоров, не відмовляючись від концепту материнства як природнього і притаманного жінці, все ж закликає відмовлятися від біологічних імперативів, позаяк не лише мати здатна піклуватися та надавати все необхідне для розвитку дитини [34]. Певні історичні процеси, як наприклад вимушеність жінки піклуватися про нащадків допоки фізично «більш розвинутий» чоловік полює, а також психологічне засвоєння патернів «батьківство – передусім материнство», адже з покоління в покоління вихованням займалась саме жінка, а також різні політичні режими унормували статеву диференціацію сфер зайнятості.

Звертаючись до надбань психоаналізу та соціології, дослідниця доходить висновку, що лише егалітарна система батьківства – рівномірна та рівнозначна залученість обох батьків до процесу соціалізації – перешкоджатиме потенційній

мізогінії, сексизму та проявам токсичної маскулінності у дітей, звільнить простір для соціальної реалізації обох партнерів, а також зменшить ймовірність їхньої фрустрації та деперсоналізації.

2.2. Осмислення сім'ї та ролі жінки. Контракт «працюючої матері»

Теоретики марксистського спрямування одними із перших здійснили спробу вивільнити жінку з трикутника «кухня-церква-діти». Фур'є наголошував на причинно-наслідковому зв'язку між емансипацією жінки та емансипацією людства – «зміна історичної епохи завжди визначається поступом жінки до свободи, тому що у відношенні жінки до чоловіка, слабкого до сильного, найбільш очевидна перемога людської природи над жорстокістю» [12, с. 259]. Маркс вбачав вигоду у пригнобленні жінок для буржуазії, адже саме шлюб та сім'я є тією базою, стійкою структурою, яка забезпечує недоторканну власність, налагодження стосунків з іншими сім'ями заради примноження капіталу.

Енгельс, продовжуючи після смерті Маркса її спільну працю, вбачає природу нерівності статей та властивим їм ролей у класовій нерівності та пригнобленні жінок на виробництві [42]. З приростом капіталу, влада та спадкоємство переходять з матріархального режиму у патріархальний, який хибно вважають першопочатковим. Моногамія, яка теж не є історичною основною шлюбно-сімейних відносин, утверджувалась з суто економічною прагматичною метою – вберегти багатство і передати його справжньому, біологічному спадкоємцю. Окрім того, оспівувана моногамія перетворила жінку з публічної служанки на приватну, а шлюб – лише на чергову форму проституції. Єдиний вихід – на думку Енгельса – надати жінкам трудову свободу, а отже фінансову незалежність. Шлюб, як один із проявів класової нерівності, необхідно переосмислити у душі безкласового суспільства. Август Бабель також порівнював долю жінок і робітників-пролетарів, проте головною та непоборною відмінністю вважав жіночу біологію, яка фактично, зробила жінку залежною від чоловіка – як фізично, так і економічно. «Жінка була першою людиною, яка пізнала неволю, жінка була рабинею задовго до рабство» [28, с. 113]

Розвиваючи теорію Маркса, Карен Майлз у своїй брошурі «Звільнення жінок і класова боротьба» розширює кут зору, вбачаючи вигоду у пригнобленні жінок для правлячого класу, яке сприяє економічному розвитку [53]. Жінки, здебільшого, працюють на менш кваліфікаційних посадах, а отже отримують менше заробітної плати, що приносить капіталістам більше прибутку. Це, зокрема, сприяє збереженню інституту сім'ї, позаяк жінка, та ще й з дітьми на руках, за мізерну платню не дозволить собі таку «розкіш» як розлучення та автономність від чоловіків.

Джуліет Мітчел, аналізуючи погляди на шлюбно-сімейні стосунки та їхнє місце в капіталістичному світі представників соціалістичної теорії, пропонує виокремлювати чотири структури гендерних відносин, які відтворюють різні види утисків та гніту жінок: виробництво (production), репродукція (reproduction), сексуальність (sexuality), соціалізація дітей (socialization) [54]. Фізична слабкість та менші розміри тіла, порівняно з чоловічими, а також деякі психологічні відмінності, поставили жінок у вимушене положення займати низькооплачувані посади у сфері обслуговування, тим самим були приречені на додаткове навантаження у домогосподарстві. Попри фізіологічні відмінності, є етнографічні дослідження, що доводять протилежне, а саме більшу фактичну зайнятість жінок навіть важкою фізичною працею, наприклад в більшості тропічних зон Африки. Але патріархат з властивою йому екзальтацією чоловічої сили та влади, ігнорують такі випадки.

Історична відсутність жінок на вищих ланках виробництва пояснюється не лише їхньою фізичною слабкістю, але й передусім ключовою роллю у репродукції – заплідненню, вагітності, грудному вигодовуванні. Саме необхідність у розмноженні, перманентна вагітність з відривом від роботи (а до винайдення антисептичних засобів, антибіотиків, щеплень ця необхідність народити якомога більше дітей загострювалась, адже серед народжених виживала меншість), грудне вигодовування «прив'язали» жінку до домівки. Жіноча природа стала одним із чинників підпорядкування жінок, які фактично втратили контроль над власним тілом. Аборт був (і залишається донині у

розвиткових суспільствах) соціально несхвальним явищем, а тіньове, підпільне переривання вагітності супроводжувалось низкою ризиків. З появою контрацепції, вони були доступними лише привілейованим, а оральні контрацептиви передбачали тяжкі побічні реакції. Репродукція, материнство – мімікрія, карикатура виробництва. Власне, вже згадуваний Бейкер вважає за доцільним відносити домашню та доглядову працю до продуктивної позаяк батьки інвестують час, гроші, енергію, любов у виховання дітей як майбутніх продуктивних членів суспільства. Проте, на відміну від участі в економічному виробництві, репродукція не приносить стабільного доходу, а здебільшого позбавляє його.

СРСР був однією з перших держав, яка урівняла жінок і чоловіків у правовому полі, послуговуючись марксистськими доктринами. І саме розширення прав жінок на виробництві, у політичному та суспільному житті знаменувало творення «нової» радянської жінки, «нового» радянського чоловіка та відносин між ними. Відтак поняття «жіночність, фемінність» та «чоловічність, маскуліність», а також гендерний порядок набували нових значень відповідно до затверджуваних дискурсів.

Звертаючись до теоретичних надбань радянських науковців і науковець, можемо прослідкувати передумови становлення сучасного українського гендерного порядку, особливо що стосується репродуктивної сфери. Ігорь Кон та Гейл Лапідус пропонують періодизацію гендерного порядку на основі партійно-державної політики з питань сексуальності та жінок [7].

Перший етап, названий Здравомисловою «дефамілізація та політична мобілізація жінок», знаменував руйнацію «буржуазної» сім'ї: узаконюється громадянський шлюб, відбувається десакралізація шлюбу (зменшується роль вінчання як способу легітимації), спрощується процедура розлучення, а з 1926 року стає можливим однобічне розірвання союзу. Жінка стає економічно незалежною від чоловіка/батька/брата, на підприємствах запроваджують соціальну допомогу матерям. Позашлюбні діти прирівнюються до шлюбних, але материнство залишається громадянським обов'язком – «жінка повинна не лише

виробляти, але й відтворювати населення». Сам процес догляду і соціалізації дітей делегується державним установам. Хоч і активно відбувалася емансипація публічної та приватної сторони жіночого питання, досі ширились, особливо в менш урбанізованій місцевості, патріархальні установки на кшталт «чоловік має забезпечувати сім'ю», релігійні обряди тощо.

Під час другого етапу, який починається з 1930х років, відбувається затвердження контракту «працюючої матері». Процеси індустріалізації, колективізації – колгоспи та комунальний тип житла, масових міграцій, «розкріпачення» жінок від тиранії чоловіків модифікують шлюбно-сімейні стосунки. Через комунальний спосіб співмешкання відбувається регрес до розширеної сім'ї та властивим їй традиційним ролям. Відкат торкнувся і сексуальності – ця тема знову є табуованою, «сексу у Радянському Союзі немає», задоволення є соціальним конструктом, який теж засуджується. «Громадянський» себто фактичний шлюб як і визнання позашлюбних дітей скасовується, ускладнюється процедура розлучення і санкції за невиплату аліментів. Низка інтервенцій спрямована на укріплення сім'ї як осередку суспільства, збереження дітонародження разом з інтенсифікацією участі жінок у національній економіці. До такого подвійного навантаження – перевиробництва через стахановські норми та народження дітей – додається ще й третій вимір – обслуговування членів домогосподарства в умовах дефіциту товарів.

Третій етап, який веде свій відлік від орієнтовно 1955 року – рік, коли легалізували медичний аборт і фактично повернули жінці владу над власним тілом і репродуктивною системою, зокрема. Загалом цей період багато в чому співзвучний першому – відновлюються фактичні шлюби, спрощена процедура розлучень, монопарентальні сім'ї. Аборт стає основним видом контрацепції, позаяк є доступним. Відбувається часткова реабілітація особистого життя за допомогою окремого житла, проте сутність жінки все ще редукується до ролі матері-господині, в той час як від чоловіка очікують професійну реалізацію, що підкріплена значною фінансовою винагородою, а також спроможністю до воєнних, бойових дій у разі необхідності. Державні інститути, які покликані

виконувати доглядальну функцію, не покривають потреби сім'ї у достатній мірі, тому все частіше агентами соціалізації виступають представники старшого покоління, передусім матрифокальної лінії. Контракт «працюючої матері» міцнішає та заручається поколінною підтримкою, передусім матрифокальною.

2.3. Моделі турботи та материнства. Феномен інтенсивного батьківства

Культурам на різних сходах розвитку властиві ті чи інші форми, типи материнства, яке втілюється у залежності від економічних ресурсів та загальноприйнятних практик у конкретному суспільстві чи спільноті.

А.Р. Хохшилд у своїй роботі «Комерціалізація інтимності» наводить періодизацію ідеальних моделей турботи властивих певним історичним епохам [46]. Традиційний тип втілює образ Мадонни, яка сидить з дітям на руках. Саме статичне дієслово описує матір як таку, що перебуває у сакральному єднанні з дитиною, отримуючи задоволення і зовсім не обтяжена рештою побутових справ. Турбота є персоналізованою, матір нерозривно асоціюється з дитиною.

Постмодерна модель трансформує статичний вимір жінки у наддинамічний – супер-жінка повинна вміло балансувати між ролями матері та робітниці, обходячись без сторонньої допомоги. Звісно, за таких умов «вимоги» до турботи слабшали: діти були полишені на самих себе або, у кращому випадку, на старших товаришів або сусідів. Таке покоління має назву «діти з ключем на шийі» («latchkey children»), тобто діти працюючих батьків, які самі повертались додому після школи або вулиці, перебуваючи більшу частину часу без нагляду дорослих. Дефіцит турботи легітимізується, ба навіть гламуризується.

Третя модель – холодний модерн – є деперсоналізованою: функція турботи делегується інституційним структурам. Всі форми турботи – і за молодшим, і за старшим поколінням – забезпечуються закладами з 12-часовим або цілодобовим графіком.

І, нарешті, четверта модель – теплий модерн. Це все ще модерн, позаяк інституційна турбота має місце, проте не виняткове. Її доповнює персоналізована

турбота, яка стає можливою завдяки більш гнучкому графіку роботи батьків. Потреба у турботі визнається важливою сумісною роботою обох батьків, а не лише матері.

Різні культури, нації обрали та інкорпоровали різні моделі турботи. Наприклад, Швейцарія і Португалія є прихильниками традиційної моделі, США – на перетині постомодерну і холодного модерну, а Норвегія, Данія і Швеція є типовими адептами теплого модерну. Без сумніву, кожна з моделей має свої переваги, проте є сподівання, що сучасні суспільства все ж розвинуться до рівня егалітарної, збалансованої, економічно-ефективної четвертої моделі.

Шарлот Фейклот у своїй роботі розглядає феномен інтенсивного батьківства, який поширюється у сучасному суспільстві [39]. Раніше, за відсутності технологій, доступних Інтернет-ресурсів та розвинутої транспортної мережі, довіра як соціальний інститут була базисом батьківства. Довіряли дитині, яка йшла пішки кілометр до школи без зв'язку, довіряли няні-студентці свою п'ятирічну дитину на цілий день, довіряли оточенню дитини. Довіряли, бо не мали іншого вибору. Проте не можна однозначно стверджувати, що саме новітні технології стали єдиним джерелом тривожності. Змінилось відношення до дітей, а отже і до батьківства. Хоча правильніше було б сказати – материнства. Шерон Хейс у своїй найвпливовішій праці «Культурні протиріччя материнства» описує сучасне американське материнство як «набагато більше», ніж забезпечення всіх базових потреб дитини до 6 років: їжа, сон, дах над головою. Це «набагато більше» потребує значної інвестиції часу, уваги, грошей і фізичних сил [45]. Це «набагато більше» і є проявом інтенсивного батьківства або як ще називають «гелікоптерне батьківство» (Хайм Дж. Джайнотт, 1969), «мати-тигриця» (Емі Чуа, 2011). Це «набагато більше» передбачає незліченну кількість гуртків та додаткових занять, відмінну академічну успішність, суворі обмеження у харчуванні, постійні огляди у лікарів різного профілю. І згідно цієї ідеології, правильне виховання є «дитино-центристським, експертно-керованим, емоційно-виснажуваним, трудомістким, фінансово-витратним» [45, с.8].

Материнство романтизується і транслюється як єдиний і майже священний шлях до повноцінності жінки. Дослідниці Сьюзан Дуглас і Мередіт Майклз називають цей спосіб ідеалізації та нав'язування єдиного стандарту «ню-мамизм», який, у свою чергу, перетинається з концептом «селебріті-мами» [36]. Зіркова мама все завжди встигає: і гарно виглядати під час вагітності, і після пологів не втратити форму, багато працювати в кадрі, а під час перерв годувати і доглядати дитину, а ще бути найкращою дружиною своєму чоловікові. Подібні репрезентації у медіа-дискурсі спричиняють «мамські війни» між працюючими мамами та тими, хто полишає роботу задля виховання дітей, хоча очевидно вибір і тих, і інших залежав від індивідуальних життєвих обставин і тут не повинно бути єдиного шаблону дій.

Вульф характеризує материнство у США як «тотальне», яке вибудовується у суспільстві ризику та суголосно розквіту феномену «небезпечного незнайомця» («Stranger Danger») [65]. Мами вже не лише переймаються за безпечний простір дитини – як фізичний, так і психологічний, інформаційний – вони вже намагаються передбачити потенційні загрози, а також зробити кожен процес максимально корисним та розвивальним. Дослідження Едварда і Гілліса, що мало на меті порівняти практики батьківства в Британії 1960-х рр. та 2010-х, підтверджують, що такі раніше поширені явища як залишити дитину саму вдома або під наглядом старших дітей, відпустити саму гуляти на вулицю або з ночівлею до друзів сьогодні розцінюються як вкрай недбалі. Очікується, що діти перебуватимуть під невтомним перманентним наглядом батьків. Прослідковується в цих тенденціях вплив певних змінних, зокрема, гендеру, класу і культурної приналежності. Щодо першого параметру – феномен «інтенсивного батьківства» все ж доцільно розглядати здебільшого тримаючи в голові «материнство». Окрім того, існує відмінність між «доглядати за» і «турбуватись про» і саме другу категорію забезпечую винятково «невидима жіноча ментальна праця». Класовий ефект полягає у різних пріоритетах і можливостях впроваджувати «інтенсивне батьківство». Батьки середнього класу демонструють бажання і готовність забезпечувати всебічний розвиток дитини, підтримувати близький контакт, довірчі стосунки. Натомість батьки «робочого

класу» переймаються передусім за закриття базових потреб у безпеці та сподіваються на прискорене дорослішання дітей аби вони могли про себе подбати. Культурний аспект є одним із проявів інтерсекціональності і підкреслює складність, а подеколи, неможливість перейняти стандарти американської білої гетеросексуальної християнської сім'ї середнього класу представництву інших культур.

Отже, як ми бачимо, існують різні типології материнства, підходів до вивчення та реалізації. Західна культура, а саме американська, є достатньо дитино-центристською, а отже вимогливою до матерів. ЗМК траншують бажані практики і моделі поведінки, а жінки намагаються їм відповідати. Із здобуттям Україною незалежності, продукти західною культури почасти слугують орієнтиром, позичаючи журнали, серіали, локальні приклади для наслідування, а отже і сюжети втілені в них.

2.4. Розподіл репродуктивної праці за результатами світових досліджень

Згідно дослідження Міжнародної організації праці 2018 року, абсолютно усі країни демонструють нерівномірний розподіл неоплачуваної доглядової праці [31]. Жінки витрачають, в середньому, в 3,2 рази більше: 4 години і 25 хвилин на противагу 1 годині 23 хвилини, що витрачають чоловіки. За рік, рахуючи за 8-годинний графік, витрачений час складає 201 робочий день для жінок і лише 63 – для чоловіків. Звісно, показники ранжуються за країнами з різними культурними рамками. Наприклад, у представників арабських країн навантаження на жінок збільшується: у 4,7 разів більше за представників протилежної статі, на відміну від американських жінок, чия участь у 1,7 разів більше за чоловічу. Відслідковується глобальна тенденція більшої залученості до неоплачуваної роботи по догляду дівчат і жінок, які проживають у країнах із середнім рівнем доходу, заміжніх і дорослого віку, з нижчим рівнем освіти, які проживають у сільській місцевості та з дітьми молодшого шкільного віку.

Загалом, традиційна модель сім'ї занепадає. Дедалі більше економічно активна жінка сприймається позитивно – 70% жінок і 66% чоловіків, а сам сімейний устрій тяжіє до егалітарної форми. Проте, все ще основною причиною для незайнятості на ринку праці жінок працездатного віку залишається їхнє навантаження у сфері неоплачуваної репродуктивної праці (станом на 2018 рік 606 мільйон жінок зазначили про таку перешкоду), в той час як для чоловіків – хвороба, інвалідність, у процесі отримання освіти

Найнижчий рівень працевлаштування спостерігається у групі матерів дітей дошкільного віку, так званий «штраф за материнство». І саме у цій категорії наявний найбільший гендерний розрив – «parenthood employment gap», який демонструє, в середньому, на 40% вищий рівень працевлаштованості батьків дітей до п'яти років у порівнянні з матерями дітей до п'яти років. Цей розрив зменшується у країнах зі слабкою системою державної та корпоративної соціальної підтримки.

2.5. Загальносуспільний контекст розвитку сім'ї в Україні

В Україні відбувається зміна і структури сім'ї як малої групи, і, як наслідок, інституту. Функції делегуються іншим інститутам, організаціям. Наприклад, виховання і освітній процес забезпечують заклади освіти.

У рамках дослідження народжуваності й сім'ї «Fertility and family surveys in countries of the ECE region» наприкінці ХХ століття, були визначені основні вектори змін: все більше дітей народжується поза шлюбом, але все ж, здебільшого, у парі. Тобто частка неофіційно оформлених шлюбів у західних країнах зростає, та сім'я продовжує виконувати свої функції, хоч і в трансформованому вигляді. Ще П. Сорокін писав, що відбувається крах не інституту сім'ї, а лише певних його історичних форм і що це виправдано вимогами часу [22].

Для країн з перехідною економікою, як Україна, процес трансформації проходить нерівномірно і може мати свої негативні наслідки (сирітство, матері-одиначки, які потребують державної допомоги тощо). Через демографічну та

економічну кризи, а також через національні традиції трансформація сім'ї відбувалась непослідовно, частково. В умовах економічної кризи 1990-х років до сім'ї певною мірою повернулись ті функції, які вже були «делеговані» іншим інститутам суспільства. Наприклад, скорочення у 1990–1999 роках частки дітей, охоплених дитячими дошкільними закладами, з 57% до 38%, що свідчить про недовіру суспільним організаціям і підвищення захисної функції [21].

Українські родини залишаються традиційними. Майже 90% проживає у складі сім'ї (це може бути подружжя, батьки чи діти). Відсутня тенденція до проживання неодружених дітей, віком від 15 до 29 років, окремо від батьків (якщо, звісно, не має такої потреби через навчання/роботу в іншому місті). Часто неможливість проживати за межами сімейних утворень спричинена економічними факторами, відсутністю фінансових умов навіть у разі гострої потреби — розлучень чи домашнього насилля.

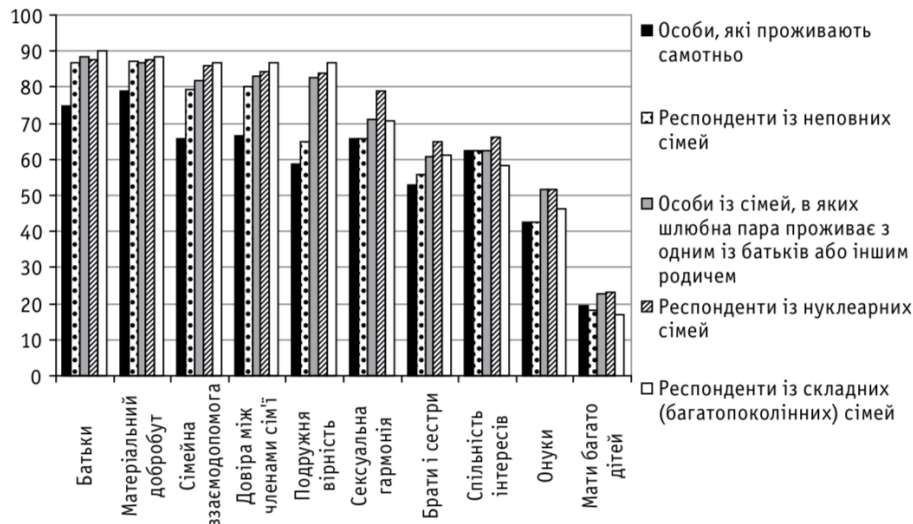
Україна належить до числа європейських країн із високою шлюбністю, проте коефіцієнт схильний до спаду. Ще у 1989 році він був 9,5‰, а вже станом на 2006 рік — 7,6 ‰ [4]. Зростає тенденція до офіційно незареєстрованих шлюбів, але поки що не превалює.

Внаслідок глобальних трансформаційних процесів, набувають поширення позасімейні орієнтації, домінування індивідуального блага, самореалізації, просунення кар'єрними сходами. Проте в українському суспільстві цінності не заміщуються, а лише адаптуються під соціальні зміни.

Таким чином, сім'я і діти посідають чільне місце у ієрархії загальнолюдських цінностей (понад 90% жінок і майже 85% чоловіків визначають як «дуже важливо» сім'ю, на другому місці у жінок діти, у чоловіків - робота). [19, с.89].

Серед вже безпосередньо сімейних цінностей, лідерами є «батьки» і «матеріальний добробут». А от такі цінності як «сексуальна гармонія» і «подружжя вірність» знаходять різний ступінь підтримки за статтю - для чоловіків більш важливе перше, для жінок - друге. Окрім цього, впливає і такий соціально-демографічний показник як тип домогосподарства. Особи, які проживають самотньо становлять найменшу частку тих, хто вважає усі сімейні

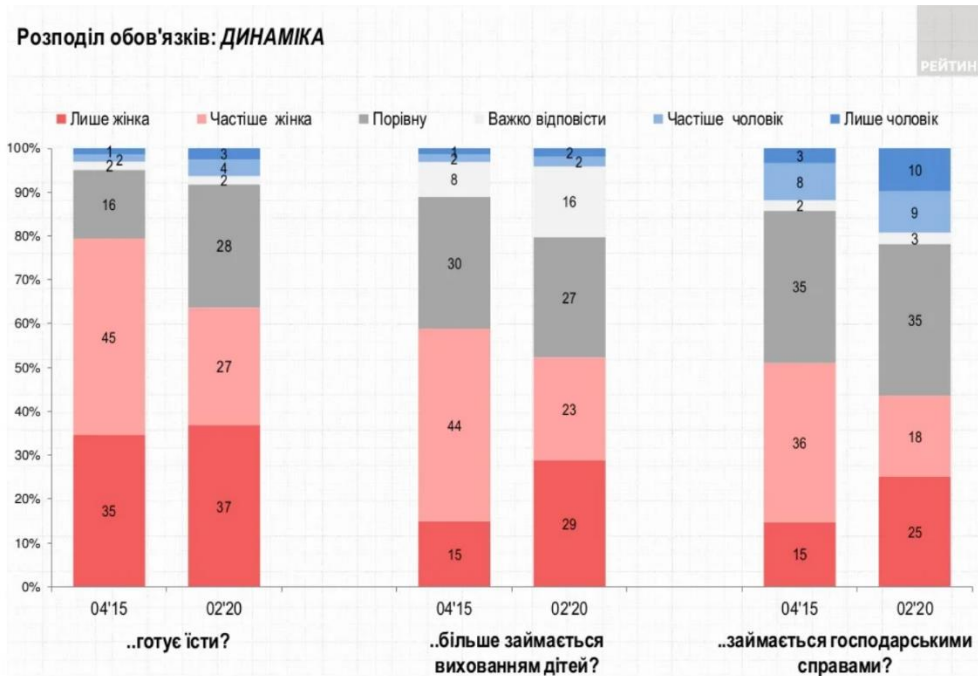
цінності як «дуже важливі». Найбільш високу оцінку цінностям, які можна вважати традиційними («батьки», «довіра», «подружня вірність») давали респонденти із складних сімей. Цікавим, особливо у контексті нашої роботи, є превалювання аспектів «сексуальної гармонії» і «спільності інтересів» для респондентів із нуклеарних сімей. (мал.2)



Мал. 1 Ставлення респондентів із різних типів сімей до основних сімейних цінностей (% респондентів, які визначили категорію як «дуже важливу») (Джерело: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, 2009)

Задля висвітлення залучення до репродуктивної праці і відповідних установок, розглянемо новіші дослідження. Розподіл неоплачуваної домашньої праці в Україні підтверджує світові тенденції – жінки вдвічі більше часу приділяють домашньому господарству – 4,3 години на протипагу двом годинам у міській місцевості і 6,4 години на протипагу 2,5 годинам у сільській [8]. Жінки більшою мірою займаються приготуванням їжі та вихованням дітей, за даними дослідження Соціологічної групи «Рейтинг» [17]. Проте все ж позитивні зрушення є, наприклад, у порівнянні з 2015 роком: готували їсти без допомоги партнера 80% жінок, наразі – 64%; виховували дітей без участі партнера 59%, у 2020 – 52% (мал.3). Та все ще існують ціннісні установки традиційного порядку, зокрема більшість опитаних погоджуються з твердженнями, що найважливіше завдання жінки - дбати про дім та сім'ю (83%), а найважливіше завдання чоловіка – це заробіток грошей (75%). Дослідження щодо ставлення чоловіків до

гендерних стереотипів підтверджує патріархальні цінності, зокрема 70% респондентів характеризують «гарну дружину» як передусім гарну господиню, яка дбає про домівку та дітей. Також більше половини вважають, що жінка має бути поступливою та прагнути догодити чоловікові.



Мал. 2 Розподіл домашніх обов'язків і догляду за дітьми у порівнянні за роками, % (Джерело: Соціологічна група «Рейтинг», 2020)

В рамках проекту «Щастя в 4 руки» КМІС було проведено всеукраїнське опитування громадської думки задля привернення уваги до проблематики гендерної нерівності [26]. Результати засвідчили, що менше чверті (22 %) чоловіків не проти поділити домашні обов'язки порівну, але якщо брати до уваги регіональні відмінності, то на Сході України частка готових до гендерно-симетричного побуту дещо вища (33%), ніж на Заході (23,9 %), Півдні (22,7 %) та у Центральних регіонах (12 %).

За даними дослідження «Сучасне розуміння маскуліності: ставлення чоловіків до гендерних стереотипів та насильства щодо жінок», чоловіки витрачають на роботу по домогосподарству (за суб'єктивною оцінкою) 15 годин на тиждень, в той час як їхні дружини – вдвічі більше [24]. З ситуацією розподілу доглядової праці ситуація не краща: 22 години на тиждень приділяють чоловіки,

49 - жінки. Але прослідковується позитивна динаміка у питання «відповідального батьківства», особливо що стосується респондентів молодшого віку – частка присутніх при народженні дитини, в одному приміщенні чи принаймні закладі, збільшується.

У 2020 році було здійснене репрезентативне (для населення старше 16 років) опитування «Роль чоловіків у догляді та піклуванні за дітьми» [18], в результаті якого було виявлено досі пануючий традиціоналістський устрій. Лише у 2% сімей переважно батько доглядав за дитиною до 3-х років. В 4% сімей батько не працює/працював, але догляд за дитиною однаково забезпечувала мати. Майже 30% матерів вважають, що батько недостатньо часу приділяє дитині, а на думку чоловіків ситуація дзеркальна – 30% стверджують, що мати приділяє забагато часу. Основною причиною того, що татусі проводять мало часу з дітьми, 83% жінок вважають високу зайнятість в економічних видах діяльності. 45% чоловіків визнають, що недостатньо часу присвячують дітям, здебільшого через необхідність багато працювати задля утримання сім'ї.

Якщо говорити про дітей будь-якого віку, то мами майже одноосібно забезпечують процеси фізичного обслуговування дитини (приготування їжі, догляд за хворою дитиною, гігієна тощо), коли тати активне долучаються до психологічного обслуговування – спілкування, ігри, допомога з навчанням.

65% українців знають про легітимність декретної відпустки для чоловіків, а 18% ставляться до цього негативно. 30% жінок хотіли б аби чоловіки взяли відпустку замість них, а якщо жінки зароблятимуть більше, частка бажаючих збільшується до 46%. Серед чоловіків бажаючих менше і та більшість, яка не розглядає такої можливості навіть за умови економічної вигоди, пояснюють це здебільшого соціальними очкуваннями та відповідними гендерними стереотипами.

Схожі тенденції та інтенції підтверджує дослідження материнських практики поєднання оплачуваної праці та піклування про дітей, яке реалізувала Олени Стрельник із поєднанням кількісної та якісної парадигми [23]. Згідно опитування, лєвова частка саме повсякденних практик з догляду за дітьми накладається саме на жінку (від 62% до 86% залежно від активності). Залученість

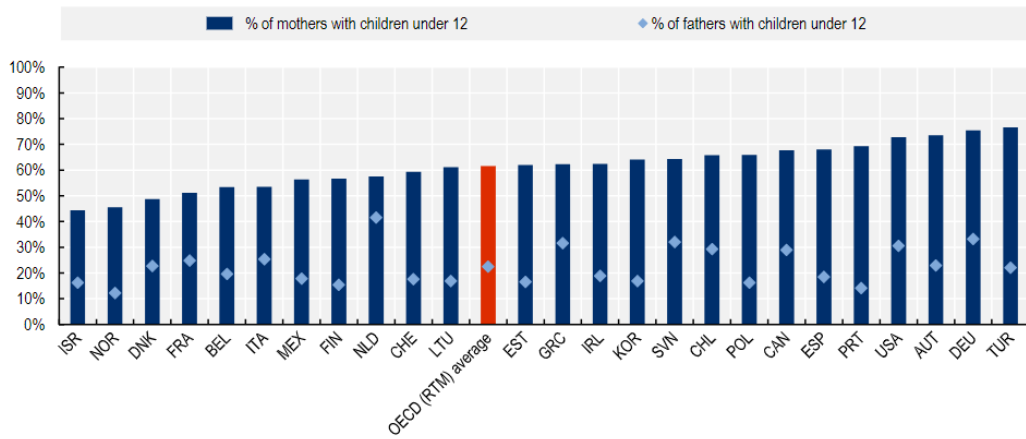
батька зростає у питаннях ухвалення важливих рішень щодо майбутнього дитини, організації дозвілля, тобто що стосується виховання і забезпечення певних умов для розвитку дитини. Попри схожий робочий графік більшості пар, інформантки зазначають, що хатні справи саме їхнє поле відповідальності.

Також дане дослідження актуалізує й описані американськими дослідницями феномени «інтенсивного батьківства», материнства в епоху суспільства ризику, які передбачають додаткове темпоральне, просторове і психологічне навантаження матерів із забезпечення безпечних переміщень дітей, «рейд» по розивальних гуртках, сумісне виконання домашніх завдань.

Отже, вищезазначені «індикатори» свідчать про гендеровану диференціацію домашніх обов'язків, дисбаланс навантаження - жінки зайняті і на ринку праці, і у сімейному виробництві, що, очевидно, не оплачується. А також все ще існуючі та розповсюджені гендерні стереотипи щодо ролевих відносин у межах сім'ї.

2.6. Вплив пандемії COVID-19 на репродуктивну працю за результатами світових та українських досліджень

У зв'язку із закриттям доглядових та освітніх закладів, додаткове навантаження неоплачуваною репродуктивною працею зросло [30]. Так, за даними OECD, серед батьків дітей до 12 років, які впроваджують суцільну або більшу частину доглядової праці, матерів втричі більше – 61,5% на противагу 22,4%. Винятком є лише Нідерланди, де гендерний розрив все ще присутній, але значно менший – 15,9% (мал.4).



Мал. 3 Частка батьків, які мають принаймні одну дитину віком до 12 років, і які відповіли, що вони взяли на себе всю або більшу частину додаткової доглядової праці, спричиненої закриттям шкіл або дитячих закладів, за статтю (Джерело: OECD Secretariat estimates based on the OECD Risks That Matter 2020 survey)

Проте саме за карантинних умов зросла участь чоловічої частини батьківства, що дає надію на трансформацію гендерного порядку відповідно до егалітарних норм. Хоча такий зсув скоріше вимушений, позаяк пов'язаний із втратою роботи чоловіком та/або відсутністю можливості жінки працювати дистанційно [29]. У ситуації, коли працевлаштовані обоє батьків, мами вдвічі більше часу приділяють догляду за дітьми. Гендерний розрив найбільший в сім'ях, де лише працевлаштований партнер – 76,9% непрацюючих мам забезпечують доглядовий процес. Розподіл обернений у сім'ях з працюючою мамою – доглядову працю впроваджують лише 24,5% непрацевлаштованих татусів.

Гендерна диспропорція існує і в емоційних, психологічних станах батьків. Американські матері, які працюють дистанційно більшою мірою відзначають появу відчуття тривоги, самотності, депресивні настрої, на відміну від дистанційно працюючих тат [49]. Розриви у психологічному стресі також виявляються в онлайн-опитуваннях Eurofound, проведених у квітні та липні 2020 року у країнах Європейського Союзу. У перші місяці пандемії жінки частіше, ніж чоловіки, зазначали про конфлікт між роботою та особистим життям, а

матері маленьких дітей частіше, ніж чоловіки, повідомляли про почуття напруження, самотності та/або депресії [38].

У 2020 році в Україні суттєво знизився рівень зайнятості жінок, які мають дітей дошкільного віку (від трьох до п'яти років) – з 58,3% у 2019 році до 51,5% [8]. В той час як рівень зайнятості жінок решти категорій – які не мають дітей віком від трьох до п'яти, які мають дітей до трьох років, представництво обох статей, які не мають дітей зовсім – майже не змінився. Це може бути пов'язано з початком пандемії та відповідними карантинними обмеженнями, зокрема закриття садочків, що створило необхідність одному з батьків (читаємо – матерям), полишити оплачувану роботу задля догляду за дітьми.

Результати дослідження «Оперативна гендерна оцінка становища та потреб жінок у контексті ситуації з COVID-19 в Україні» демонструють збільшення годин, що відводиться респондентками на виконання домашніх справ, зокрема прибирання і приготування їжі, а також психологічного обслуговування членів сім'ї [15]. Серед матерів дітей дошкільного і шкільного віку, працюючих вдома в умовах пандемії, 74,4% відзначають, що одноосібно впроваджують доглядовий і виховний процес. За допомогою звертаються, в основному, до старших родичів (49,3%), менше – до партнера (36,5%). 78,9% самотійно респонденток забезпечують навчальний процес дітей на карантині (мал.5).



Мал. 5 Розподіл відповідей на питання «Внаслідок ситуації з поширенням COVID-19 в Україні, чи збільшилась кількість годин присвячених таким заняттям?» серед тих респондентів/-ок, які вибрали варіант «збільшилась» (Джерело: ООН Жінки в Україні, 2020)

Отже, пандемія коронавірусу загострила проблематику додаткового навантаження неоплачуваною працею, разом з тим відкрила перспективу дослідження та вироблення стратегій адаптації під нові умови, які актуалізуються у часи збройної агресії. Свою ефективність показав досвід гнучкіших виробничих процесів із застосуванням дистанційного формату і відповідних технологій, підтримки (а не ігнорування труднощів та знецінення) матерів через розуміння важливості репродуктивної праці, яка стає знову майже не розділеною, особливо якщо жінки виїжджають за кордон.

Розділ 3. Репродуктивна праця у сім'ях креативного класу

3.1. Шлюбно-сімейні установки і практики креативного класу (за результатами зарубіжних досліджень)

Сьогодні, сім'я у розвинутих країнах – це демократія, в основі якої такі цінності як рівність, автономність, ухвалення рішень через перемови та свобода від насилля. Ідеальною моделлю постмодерного суспільства стають одностатеві шлюби, які відображають прийняття різноманітних форм людських взаємодій.

Акцентуйовані в сучасних трансформаціях інституту сім'ї цінності співвідносяться із ключовими цінностями креативного класу. За Рональдом Інглгартом, з настанням постіндустріальної епохи, починають домінувати постматеріальні цінності. Матеріалісти стоять на варті суспільного блага, постматеріалісти – індивідуального [9, с.201]. Через це останні, зокрема, креативна молодь приймають різні форми сексуальних стосунків, сімейних утворень, на відміну від старшого покоління та загалом груп людей, які відстоюють матеріальні цінності традиційного суспільства.

Лівія Полман у 1996 провела дослідження впливу мікроструктурних сил, тобто міжособистісних стосунків, на діяльність представників креативного класу [58]. Соціологиня проаналізувала сім'ю креативного класу на прикладі письменників штату Техас.

На відміну від психологів, що вивчали подібну тему, вона припустила, що не лише дитинство визначає творчий потенціал індивіда, сприяє розвитку/занепаду креативності, а й батьківство.

Було виявлено три прояви впливу сім'ї на творчу особистість:

- Гендерні очікування
- Матеріальні та символічні обмеження батьківства
- Підтримка чоловіка/дружини

Щодо першого, то позиції чоловіків і жінок кардинально відрізнялись.

Чоловіки прагнули підкреслити свою маскулінність, самодостатність, показово залишаючись писати в офісі, аби не сидіти вдома. Жінки ж, навпаки, боролись з традиційним уявленням про їх роль у суспільстві (жінки-господині, матері, берегині сімейного вогнища).

Розійшлись і погляди щодо впливу родини на продуктивність праці. Чоловіки вважають, що сім'я надихає. Жінки – що призводить до падіння творчого потенціалу.

Другий фактор також по різному проявляється. У силу більших зобов'язань та відповідальності, жінки мають менше особистого простору. Чоловікам легше усамітнитись. Проте обидві категорії стверджують, що діти ускладнюють робочий процес.

Щодо третього пункту все однозначно. Письменникам обох статей притаманне бажання отримувати та надавати підтримку.

Отже, дане дослідження висвітлює проблематику гендерного співвідношення креативного класу, зокрема, малої частки жінок у ньому. Основна причина – материнство і вага обов'язків, які з нього випливають.

Для молодих людей шлюбний ринок не менш важливий за ринок праці. Проте не в усіх місцях створені умови для цього: висока концентрація осіб певної раси, національності, освіти, релігії, способу життя; наявність культурних закладів для спільного проведення дозвілля тощо.

Томас Кук провів дослідження на тему «Розростання столиць, мобільність і нерухомість кваліфікованих і творчих пар протягом всього життя» [35]. У ході цього дослідження було спростовано гіпотезу, що економічному росту міста сприяють поодинокі креативні індивіди.

Досить поширеною думкою є «прив'язаність до одного місця = занепад, деградація». Що ми бачимо насправді? Успішними є ті міста (в основному, це столиці), які пропонують широкий спектр можливостей для розвитку постіндустріального суспільства. Вони є привабливими для імміграції самотніх талантів, які вже з плином часу створюють сім'ї та осідають, акумулюючи свої навички в одному місті.

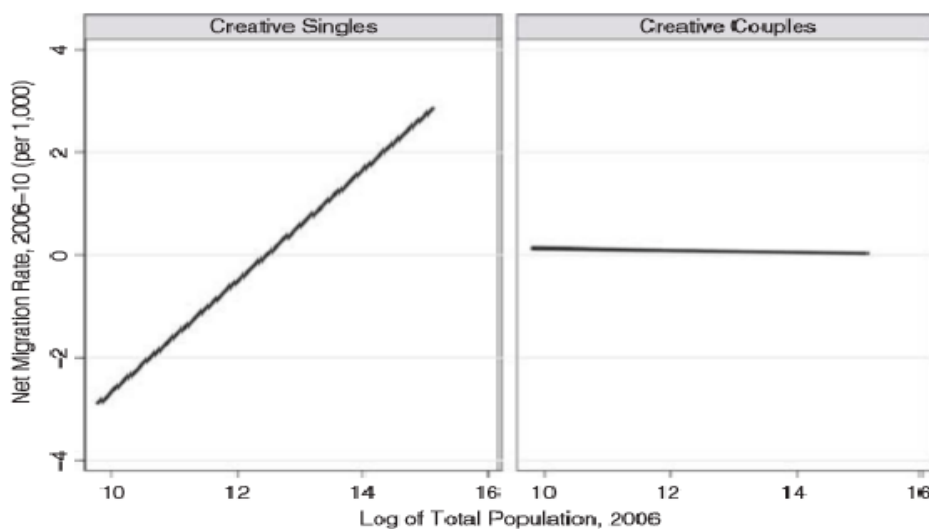
Було виявлено, що саме пари/подружжя представників креативного класу є менш мобільними (через взаємозалежність), тому і є рушіями розвитку регіону, за яким закріплені.

Гіпотеза людського капіталу вказує на те, що висококваліфікованих індивідів приваблюють великі міста з високим рівнем добробуту, які дають

найбільшу віддачу від інвестицій в людський капітал, у той час як гіпотеза творчого класу підкреслює, що творчих особистостей приваблюють міста з терпимими, толерантними культурами, які підтримують творчий спосіб життя [16, с. 179].

Зосередження представників креативного класу у мегаполісах пояснюється двома процесами. Перший – інвестиції у людський капітал вищі у великих містах: саме тут є різноманітні можливості для розвитку інтелектуального потенціалу, високий рівень продуктивності праці та інновацій, люди більше схильні вчитись один в одного. Другий – концентрація кваліфікованих і креативних індивідів дає поштовх до розвитку культурних товарів, послуг, специфічної культури споживання, які є привабливими для потенційних іммігрантів. Це дослідження показує, що хоч масштабні міста і накопичують навички та креативність за допомогою імміграції когорт творчої самотньої молоді, все ж зберігають свій запас творчості завдяки нерухомості креативних пар середнього віку.

Як ми бачимо з графіку (мал.4), креативні індивіди мають чіткі преференції у виборі місця проживання на користь великих міст, натомість креативні «пари» не мають особливих вимог до розміру міста, міграційна поведінка є одноманітною і загалом рівень міграції значно менший.



Мал. 4 Порівняння міграційної поведінки креативних індивідів та креативних пар в залежності від розміру міста. 2006-2010 рр. (Джерело: Кук, 2013)

Також Річард Флоріда у своїй книзі описав так званий гей-індекс [16, с. 219]. Він був введений Гері Гейтсом, автором «The Gay and Lesbian Atlas». Удвох вони віднайшли кореляцію між гомосексуальністю та регіональними процесами кластеризації, а також місцем зосередження і розвитку високих технологій. Чому ми акцентуємо увагу саме на цій групі? Флоріда вказував на значну частку представників даної орієнтації серед креативного класу, через їх відкритість новому досвіду, поцінування духовного замість матеріального, прагнення різноманіття. Результати їх спільного дослідження вказують на зв'язок місць, яким надають перевагу діячі мистецтв, гомосексуали, мігранти, біженці та високим рівнем економічного розвитку. Тобто при виборі місця проживання гомосексуалами, перевага надається тим містам, які є постіндустріальними.

Вищезгадуваний Гейтс зміг довести це емпірично. Він провів дослідження «Шлюбна рівність і креативний клас» на прикладі штату Массачусетс [43]. Після порівняння груп населення, які мігрували у 2002-2004 (до легалізації одностатевих шлюбів) та 2005-2007 років (після), став очевидним приріст високоосвічених молодих креативних індивідуальностей, переважно жінок. Частка креативних індивідів серед одностатевих пар іммігрантів зросла з 45% до 86%, середній вік зменшився з 41 до 29. Більше ніж половина опитаних заявили, що шлюбна рівність стала одним із вагомих факторів переїзду в даний штат.

Причиною такого взаємозв'язку технологій і нетрадиційної орієнтації є толерантність. Економісти стверджують, що різноманіття має велике значення для ефективного функціонування економіки.

Проте помилково вважати зв'язок між наявністю гей-спільнот та економічним зростанням лінійним. Зосередження спільнот гомосексуалів є індикатором місця, відкритого для усіх типів особистостей: іммігрантів, представників етнічних меншин, творчих та оригінальних особистостей. Рональд Інглгарт звернув увагу на те, що соціальне неприйняття гомосексуалів має найгостріший характер. Тобто місце, яке відкрите для них, ймовірно прийме й інші особливі групи населення.

Отже, як ми бачимо три ключові цінності – різноманіття, меритократія, індивідуалізм – знайшли своє відображення і в шлюбно-сімейних відносинах.

Представникам креативного класу, за результатами висвітлених західних досліджень, притаманні пізні шлюби, альтернативні види стосунків (зокрема, гомосексуальні), висока мобільність і відданість власним інтересам, на противагу самопожертві і підпорядкуванні інтересам партнера, а також бажання оточувати себе полікультурними спільнотами. Проте все ж аспект репродуктивної праці, конкретних практик і залучення до доглядової праці у межах шлюбно-сімейних стосунків майже не висвітлюється.

3.2. Вплив пандемії COVID-19 на репродуктивну працю у сім'ях креативного класу м.Києва (за результатами емпіричного дослідження)

Як ми зрозуміли з попередніх розділів, сімейні преференції представників креативного класу не є затребуваним предметом дослідження серед українських науковців. Якщо і досліджують цей, відносно новий, структурний елемент, то лише в економічно-географічному контексті. Навіть останні американські дослідження спрямовані лише на оцінку втрат економічного і людського капіталів через кризу спричинену пандемією COVID-19.

Аспект пандемії у розподілі продуктивної і репродуктивної праці висвітлюється, але не враховуючи класовий ефект.

Тож, ми вирішили провести специфіковане дослідження з використанням методу збору інформації за допомогою глибинних інтерв'ю із представниками креативної індустрії. Вибір саме такого методу пояснюється перш за все самим об'єктом мого дослідження. Ціннісні установки, внутрішньосімейні практики, висвітлення повсякденного досвіду – досить сенситивні елементи життєдіяльності індивіда. Окрім того, нам важливо було прослідкувати ті невербальні, спонтанні реакції, які видають нерефлексивне. Для цього, зокрема, були додані проєктивні методики: асоціативні питання з використанням прецедентних виразів. У ході свого дослідження, я шукала відповіді на питання «Чому? Як? У чому особливість?» і, крім відповідей, знаходила ще більше питань, внутрішніх запитів. У цьому і специфіка якісних методів – у гнучкості, варіативності, можливості поставити додаткові, уточнюючі запитання. Якісна

стратегія не передбачає об'ємну, репрезентативну вибірку. «Соціолог не женеться за великим обсягом статистичної інформації, але головним чином намагається знайти підкріплення своїх здогадок» [27].

Головна мета звернення до методу глибинних інтерв'ю – пошук інтенцій, мотивацій, рефлексій на тему власних життєвих траєкторій, виборів, прагнень.

Користуючись переліком галузей професій, що можна вважати креативними⁵, а також особливостями стилю життя, дозвілля, наявності досвіду фактичних чи офіційних стосунків, а також наявність дитини/дітей, було відібрано 14 учасниць/-ків методом «снігової кулі». Були заплановані ще 6 інтерв'ю, здебільшого, з чоловіками задля більш урівноваженої, різносторонньої картини, проте через військове вторгнення РФ до суверенної Української держави, вони не були реалізовані.

Задля висвітлення якомога різноманітнішого досвіду, ми залучали до дослідження не лише заміжніх/одружених респонденток/-ів позаяк сім'я – не лише гетеронормативний стандартизований осередок суспільства, як на шпальтах глянцю та рекламі миючого засобу. Нам важливо також враховувати досвід монопарентальних сімей та особливостей конфігурації їхнього побуту.

Соціально-демографічний портрет респонденток і респондентів:

Респондентка 1, 45 років – Заслужена лікарка України, власниця клініки з широким спектром медичних послуг, к.мед.наук), перебуває в офіційному шлюбі, виховує двох дітей.

Респондентка 2, 41 рік – власниця салону, стилістка-колористка, переможниця міжнародних конкурсів, перебуває в офіційному шлюбі, виховує трьох дітей.

Респондентка 3, 32 роки – тестувальниця ІТ-програм, перебуває вдруге в офіційному шлюбі, виховує двох дітей від другого чоловіка.

Респондент 4, 42 роки – фотограф, працює на себе.

⁵ <https://www.thecreativeindustries.co.uk/industries>

- Респондентка 5, 30 років – художниця, тату-майстриня у відомій київській студії.
- Респондентка 6, 31 рік – графічна дизайнерка, поєднує роботу в компанії і фріланс, перебуває в офіційному шлюбі, виховує доньку.
- Респондентка 7, 29 років – аналітикиня, перебуває в офіційному шлюбі, виховує одну дитину.
- Респондент 8, 39 років – журналіст, головний редактор двох спортивних видань, перебуває в офіційному шлюбі, виховує одну дитину.
- Респондентка 9, 42 роки – старша наукова співробітниця, к.мед.наук, розлучена, виховує двох дітей.
- Респондентка 10, 26 років – продуктова аналітикиня в ІТ, перебуває в офіційному шлюбі, виховує одну дитину.
- Респондентка 11, 30 років – нумерологиня, експертка з емоційного інтелекту, коуч, за освітою, яку отримала у Central Saint Martin (Лондон) – дизайнерка одягу, розлучена, виховує одну дитину.
- Респондентка 12, 28 років – журналістка, редакторка новин на телеканалі та книг українського видавництва, перебуває у фактичному шлюбі, виховує одну дитину.
- Респондентка 13, 40 років – журналістка, редакторка новин, телеведуча на українському телеканалі, перебуває в офіційному шлюбі, виховує доньку.
- Респондент 14, 40 років – аналітик, дослідник в галузі громадського здоров'я, M.Sc.Public Health (University of Alabama).

Опис основних результатів:

Слідуючи за логікою гайду, почну з професійного життя інформанток та інформантів. Всі характеризують свою діяльність як творчу, хоч і у різній мірі, і передусім отримують задоволення саме від такого характеру праці. П'ять респонденток мотивуються спілкуванням із цікавими людьми, колективом.

Респонденти вбачають задоволення у певних викликах, перепонах, які необхідно здолати. Звісно, присутні і труднощі, серед яких більшість акцентує на вигоранні, виснаженні, наднормовій зайнятості.

Один респондент та респондентка вказують на складність поєднання творчості із рамками, вимогами замовників, а отже і фінансовою складовою.

«Як тільки почала від своєї творчості вимагати заробіток - почалися суцільні перепони: то карантин у садочку, то менше клієнтів...» Ж, 30

«Не хочу поєднувати творчість з продажністю, ну з комерцією. Я або художник, або комерсант» Ч, 42

Ще одна респондентка поділилась досвідом дискримінації на попередньому робочому місці, яка полягала у меншій оплаті праці порівняно з колегами-чоловіками і сексистською аргументацією цього рішення.

«В тебе Андрій (чоловік) працює, чого ти переживаєш за фінанси» Ж, 26

З пандемією ніяких глобальних змін у професійній діяльності учасників та учасниць дослідження не відбулось. У трьох респонденток період пандемії, чисельних локдаунів збігся з декретною відпусткою, тому будь-які зміни пов'язують лише з останнім. У 5 респондентів та респонденток робочий процес абсолютно не змінився через специфіку професії.

«Телебачення не залежить від умов, пандемій, вихідних, свят. Робота є робота» Ж, 40

Решта зазначають, що певні зміни відбулись, але лише у позитивному напрямку. Здебільшого, вони пов'язані із появою часу на свої інтереси, на відпочинок із рідними, а також нових можливостей професійного розвитку з адаптацією до поточних умов.

«Ми їздили у всілякі гарні місця, у мене чоловік просто прекрасніша людина, знає багато гарних місць, він мене возив скрізь, де тільки можна – ми захоплювались, надихались» Ж, 41

«В мене з'явилась можливість писати про футбол не з точки зору результатів, а з точки зору історії» Ч, 39

«Через те, що я провожу вебінари по зуму і спілкуюсь з колегами, не відчуваю браку спілкування... мене теперішній міксований формат роботи очне-дистанційне влаштовує навіть більше, тому що я не витрачаю постійно час на затори» Ж, 43

Також респондентки наголошують на збільшенні продуктивності, а отже і навантаженні, що суперечить концепту «work/life balance» і розмиває кордони між особистим і робочим часом.

«А зараз, коли вдома, тобто, якщо щось не встигаєш, ти можеш сидіти і до дев'ятої, і до десятої вечора, і ще більше, і зранку вставати, там, раніше. Ну, як би можливості стали ширшими щодо ефективності роботи» Ж, 29

«Ми ж тебе тримаємо під час карантину на роботі, отже ти маєш робити більше за ті самі гроші» Ж, 26

Наступний блок – ядро нашого дослідження. Розпочнемо з однієї із складових репродуктивної праці – розподілу хатніх обов'язків. Більшість респонденток/-ів (12 з 14) артикулює рівнозначну залученість обох партнерів домашні справи. Розподіл почасти не є чітко визначеним, залежить винятково від наявності часу і бажання виконати те чи інше завдання. Половина партнерств делегують обов'язки найманим працівницям, особливо що стосується прибирання. Їжу, якщо бракує часу, замовляють додому вже готову або відвідують ресторани. Чоловіки вказують, що домашні справи не створюють клопотів через високі досягнення у царині побутової техніки.

«Кожен робить те, що він хоче: я можу, наприклад, готувати, а Іра (жінка) прибирає» Ч, 42

«Чоловік у мене готує: він вміє, любить. В основному, він» Ж, 31

«Немає чітких обов'язків, шлюбного контракту - ми домовляємось» Ж, 45

Три респондентки одноосібно забезпечують/забезпечували функціонування побуту. Дві респондентки це робили у минулому: одна – до розлучення, інша – до психологічної готовності перейти до режиму партнерства. Пояснюють такий розподіл (фактично – його відсутність) роллю чоловіка як головного годувальника, а також наслідками виховання, які проявляються у автостереотипізації на кшталт «я жінка, а отже передусім мати і господиня».

«Приготування їжі 3 рази на день з пилу з жару, діти та чоловік доглянуті, тобто все має бути випрано, випрасувано, розважальна програма, жінка має бути завжди доглянута і весела – це все було на мені... Його задача, ну він сам собі таку задачу окреслив, була заробляти гроші, а вдома він відпочивав» Ж, 43

«У мене чоловік дуже зайнята людина... А і його на домашні якісь клопоти вже не вистачає. Тому ніби домашній побут зараз весь на мені. І дитина фактично» Ж, 29

Одна респондентка також зауважує, що до пандемії і відповідної кризи багатьох сфер економічної діяльності, її чоловік мав вищий, більш стабільний дохід. Тож, вони могли собі дозволити постійно ходити до ресторанів, подорожувати (ба навіть відлітати «на зимівки» на 2-3 місяці до теплих країн), винаймати прибиральницю і няню дитині. З початком пандемії і декретної відпустки учасниці дослідження, фінансове становище змінилось і тепер побут здебільшого лежить на плечах саме жінки, попри те, що вона вже теж працевлаштована.

Доглядова праця та її розподіл у сім'ях респонденток/-ів виявились не настільки однозначною, як попередня частина репродуктивної праці.

Дві респондентки, які розлучились із батьком їхніх дітей, демонструють нам діаметрально протилежні моделі, проте за допомогою все ж звертаються/звертались до найманих працівниць, до старшого покоління – ні. Одна респондентка з батьком дитини майже не спілкується, вони проходять важкий період поділу опіки. Син ходить у садочок, є також няня. Деколи все ж

тато ініціює зустрічі із сином, проте у батьків дитини погляди на виховання не сходяться, через що і виникають постійні конфлікти.

«У нього (батька) правила і рамки, у мене - свобода» Ж, 30

Інша – має двох дітей, старша донька вже давно не співмешкає із батьками, тому фокус був саме на другому шлюбі та вихованні другої дитини. Опіку над молодшим сином респондентка розподіляє з колишнім чоловіком: в будні (навчальні) дні син мешкає з батьком, а у вихідні, на тижневих канікулах – з мамою. Довгі зимові канікули, свята діляться порівну.

Решта – 12 учасниць/-ків – перебувають в гетеросексуальних стосунках і виховують дітей разом із матір'ю/батьком дитини. Абсолютна більшість перебуває в офіційному шлюбі і лише одна респондентка – у цивільному, проте планує весілля оскільки *«це фінансові та майнові гарантії для мене і доньки»*.

У більшості випадків саме жінка брала офіційну декретну відпустку, але чотири з них – лише після народження першої дитини. З другою дитиною, через значні кар'єрні успіхи та небажання від цього відмовлятися, залишались вдома або чоловік, або треті особи – бабуся чи няня.

«У мене вже була робота, сказала, що я не буду займатись дитиною – «якщо хочеш – я тобі народжу хоч скільки, але з ними будеш сидіти ти», він сказав «окей» і він так і зробив» Ж, 41

Ті респондентки, які виховують двох і більше дітей, зізнаються, що з першою дитиною були надто тривожні і не допускали нікого стороннього і навіть чоловіка. Догляд і виховання другої/третьої дитини повністю делегували чоловікові, про що не жалкують і з приємним здивуванням відмічають вищий ступінь свободи, сміливості, креативності молодших дітей.

«Я зі старшим пройшла кризу – у мене була гіпертурбота, я була тривожною мамою, я через все переймалась, я 3 роки не спала, бо знала, що є синдром дитячої смерті» Ж, 45

«Часто жінки самі підштовхують їх (чоловіків) не брати участь... от, я, в силу молодості, глупості, не знаю чого, думала, що краще мене ніхто взагалі не спроможний зробити і я його (чоловіка) просто не підпускала перший час, а потім він просто припинив намагатись» Ж, 41

«Глібом (сином) займався чоловік і він більш спокійний, вільний, розумніший... вони постійно щось вивчають, проводять якісь експерименти» Ж, 41

Чоловік однієї респондентки офіційно пішов у декрет, другої – неофіційно, маючи фізичну змогу, гнучкість в робочому процесі.

«У мене Антон (чоловік) з нею в декреті офіційному. Я хоч працюю з дому, але в мене надто багато роботи, щоб приділяти достатньо уваги Ярині (доньці), працюю цілий день. Хоч трохи більше доходу має Антон (не набагато, я його ще наздожену (сміється)),... він працює в ІТ, тестує програми, зараз він на фрілансі, тому у нього менше роботи протягом дня, він може відволіктися. Мені потрібна максимальна концентрація і тиша, тому я в одній частині квартири за закритими дверима, він з дочкою. Я також час від часу маю їздити в офіс і проходжу ще стажування на диктора новин, то у мене дійсно обмаль часу. А йому подобається наглядати за Яринкою, у нього 2 молодші сестри, йому звично» Ж, 28

«Так безумовно складається, що Андрій (чоловік) сидить з дитиною вдома, так як в нього вища позиція на роботі і йому легше взяти вихідний» Ж, 26

Подружжя, які все ж приймали рішення про офіційну декретну відпустку для жінки, не розглядали інших варіантів через низку обставин, основні з яких – вищий дохід у чоловіка, біологічні/психологічні потреби дитини, які здатна забезпечити лише мати.

«Ну чоловік у нас головний годувальник у сім'ї, як би, тому такий варіант взагалі не розглядався» Ж, 29

«Звісно більша частина спершу лежить на жінці: як би чоловік не хотів, але тут питання психології, що чоловік неправильно тримає дитину, неправильно вдягне памперс тощо...» Ч, 39

Респондентки, які перебували у декретній відпустці – байдуже декілька місяців чи 3 роки, описують цей досвід, здебільшого як негативний. Серед основних причин невдоволення – необхідність полишити роботу, перебування у замкненому просторі, відірваного від соціуму, банальна втома.

«Дев'ять місяців, які я активно не працювала, були найгірші місяці у моєму житті. Я взагалі не про підтирання поп, годування груддю, оцю рутину.» Ж, 45

«Я дуже швидко втомлююсь з дитиною» Ж, 26

Проте, фактично, у декількох парах чоловік був активно залучений до доглядового процесу із самого народження дитини.

*«Ми ніч ділили навпіл - половину ночі я колихаю дитину, решту - вона»,
«Хронічний недосип: гази, зуби, животи... ну, було дуже важко, так» Ч, 40*

«Ми суміщали з чоловіком: і дитину, і проекти свої на дистанційці. Обидва були з дитиною, обидва працювали по черзі» Ж, 31

Один респондент зазначає, що хоч офіційно вийшла в декрет жінка, наразі вона більше працює, але вже в іншій сфері, а чоловік більше залучений в репродуктивну працю за власним бажанням. Інший респондент зізнається, що шкодує, що через роботу і нашу законодавчу систему пропустив цінні моменти зростання дитини.

«Якщо можна було б як у Скандинавії: на 8 місяців жінка йде в декрет, а потім її заміняє чоловік - я б із задоволенням. Бо діти швидко досягають того віку, коли батьки їм не потрібні і треба встигнути насолодитись» Ч, 39

Всі діти ходять/ходили у садочок, тобто саме доглядова функція активно делегується державним (лише в двох випадках – приватним) інституціям. За послугами до нянь звертались половина респонденток/-ів, але за різних умов. Превалює часткове залучення найманих працівниць (не на повний день), лише

за потреби мамі або батькам від'їхати по справах. Решта учасниць/-ків дослідження або не відчували необхідності у допомозі, або виступали категорично проти участі сторонніх осіб у процесі догляду і соціалізації дитини. Автономність полягає також і у відмові від участі старшого покоління – бабусь і дідусів – у догляді і вихованні дитини. Лише чотири інформант(к)и дослідження інколи звертаються по міжпоколінневу допомогу, решта – ні, зокрема, через різні погляди на методи виховання, усвідомлення власної відповідальності за вибір народжувати, а також територіальну віддаленість.

«В мене материнська паніка залишити дитину з однією людиною, я переживаю за безпеку дитини. Краще в колективі» Ж, 26

«Я противник підключати третіх осіб до процесу, ми до нянь не звертались... і свідомо обрали школу з повною зайнятістю (сміється), так скажімо...» Ж, 40

«Бабушка – це окремий мій біль... бабушки часто несвідомо чи свідомо починають все робити все всупереч, особливо всупереч невістці» Ж, 45

Розглядаючи репродуктивну працю у контексті пандемії, бачимо суттєве збільшення неоплачуваної ненормованої зайнятості майже у більшій половині респонденток/-ів. Найбільшою проблемою є навіть не перманентна співприсутність подружжя і робота із дому, а саме перехід дітей на дистанційне навчання під час чисельних локдаунів. До існуючих хатніх обов'язків, додається ще й обслуговування дитини протягом всього дня, а також технологічне забезпечення навчального процесу, допомога з уроками.

«Постійно відволікаєшся на пояснення дитині матеріалу, пофарбувати, поклейти, тут же ти паралельно готуєш – загалом стаєш «многостановицею» Ж, 43

«Сфотографувати, загрузити домашку в Тімс до 6-ї вечора. І добре, що в когось одного з нас точно буде ця можливість, але є ж батьки, які постійно працюють в офісі...» Ч, 39

«Складний був процес. Якщо дитина захворіла, або зараз, от якраз, закрили садочок на 2 тижні, то вдома працювати просто неможливо (сміється). Тому що він (дитина) не розуміє чому ми зараз всі вдома, але не можемо з ним пограти» Ж, 30

Частина (п'ять) респонденток/-ів виходили з цієї ситуації, поділяючи рівною мірою догляд та навчання дитини. Решта покладались на партнера/партнерку, у якої/якого більше вільного часу або здатності підлаштувати робочий процес і, здебільшого (4/5), йде мова саме про жінку. Лише троє інформанток/-ів звертались за допомогою до батьків під час закриття садочків/шкіл.

«У Вови (чоловіка) гнучкий графік, тож першу половину дня закриваю я з дитиною, другу, коли у мене робота - чоловік. Жестяково» Ж, 40

«Відвозили дитину на 3 тижні в Бердичів (до батьків чоловіка), на 2 тижні у Львів (до батьків матері), а самі працювали 24/7» Ж, 26

У третини учасниць/-ків глобально ситуація не змінилось, особливо що стосується тих, хто під час локдаунів був у декретній відпустці, просто морально стало важче від обмеженості у діях. Проте, незалежно від розподілу репродуктивної праці в умовах пандемії, саме процес навчання і розвитку лягав на плечі жінки, навіть у найбільш егалітарних партнерствах.

Дозвілля також не є уніфікованою та однозначною сферою життя у наших респондентів і респонденток. Половина зазвичай не мають часу на власні «позаурочні» інтереси, проте чоловіки через перевантаження на роботі, а жінки, здебільшого, через подвійне навантаження оплачуваною та неоплачуваною зайнятістю. А якщо і знаходиться вільний день, здебільшого, він присвячується дітям, сімейним заходам.

«Це болюче питання... останнім часом я вигорів, можливо, це криза середнього віку, але загалом як білка в колесі»

«На вихідних хіба якийсь один спільний сімейний захід - виїхати погуляти - та й все» Ч, 40

«У мене взагалі не залишилось часу на мої хобі і мене це дуже пригнічує. Я розумію, що я - це не лише моя робота, готовка і дитина» Ж, 40

Інша половина знаходять можливість втілювати бажані практики – спорт, додаткове навчання, творчі види діяльності, культурна програма. П'ять респонденток (серед них дві учасниці, які розлучились) надають перевагу індивідуальним формам відпочинку/хобі або серед «слабких зв'язків». Дві інші респондентки – у колі сім'ї та найближчих друзів.

З пандемією зміни відбулись не в усіх. Зокрема, у чотирьох сім'ях, де одна/один із партнерів перебуває у декретній відпустці, зміни пов'язані саме з цим, а не з пандемією. А якщо зміни і відбулись, то лише у форматі дозвілля – через закриття ТЦ, ресторанів, дитячих розважальних комплексів, час проводять на свіжому повітрі та в гостях.

Частина досліджуваної групи з пандемією стали ще більш обмежені у діях і можливостях соціалізації, а також збільшення навантаження на роботі негативно вплинуло на кількість та якість вільного часу. Один респондент із сумом відзначає, що через COVID-19 призупинились конференції, відрядження, де респондент також міг відпочити душею, поспілкуватись з колегами зі всесвітньої мережі.

Третина респонденток/-ів відзначають, що зміни відбулись на краще – з'явилося більше часу для сім'ї і для себе, дозвілля стало різноманітнішим і кориснішим.

«У нас є з'явилась класна сімейна традиція – ми на вихідних завжди намагаємось кудись виїхати або у межах Києва шукаємо якісь цікаві місця. Тобто збираємо дітей, зараз старші живуть окремо, і всі разом машиною кудись їдемо.» Ж, 41

«Зараз ми намагаємось більше рухатись і проводити час на вулиці, щоб не було соблазну у вигляді планшету» Ч, 39

«Я також перейшла в онлайн – тренування, англійська – і почала більше цінувати час» Ж, 45

В останньому блоці, в межах проєктивної методики, респондент(к)ам пропонувались прецедентні словосполучення (**хороша дружина/мати; хороший чоловік/батько**) для трактування, а також твердження з якими вони мали погодитись або ні (**головний обов'язок жінки – дбати про побут і дітей; головний обов'язок чоловіка – фінансово забезпечувати сім'ю**).

У відповідях учасників та учасниць прослідковуємо, здебільшого, профеміністичну риторику і відхід від патріархальної системи визначення ролей за статтю. Будь-яка людина має володіти певними загальними чеснотами, взаємно любити партнера чи партнерку, прагнути разом до розвитку. Що стосується ролей батька і матері, наголошують на необхідності забезпечувати не лише фізичні, але й психологічні умови.

«Найважливіше для мене - сумісний розвиток» Ж, 30

«Для мене кохання - це коли ти береш участь у розвитку, провокуєш розвиток іншої людини - дорослої чи дитини. Пери за все - своїм прикладом» Ж, 45

«Хороша мати – мама, яка не лише закриває потреби своєї дитини – поїсти, доглянутий, чистий, ну базові потреби, але яка також відчуває свою дитину. Відчуває, коли змовчати, коли підказати, коли просто вислухати» Ж, 41

Жінки більш критично ставляться до власної реалізації у репродуктивній праці, почасти не вважаючи себе хорошою дружиною і мамою. Але разом з тим зауважують, що лише коли жінка реалізована, передусім професіонально, коли здорова ментально, вона зможе стати гідною матір'ю і дружиною. Навіть якщо це все ще суперечить загальносупільним уявленням та очікуванням.

«Хороша мати яка завжди приділить час дитині, допоможе, вислухає. Я не вважаю себе хорошою матір'ю» Ж, 28

«Я до хорошої дружини не відношусь, тому що... хороша дружина має бути мені сварлива, ніж я (сміється)» Ж, 41

«В мене бувають докори сумління тому що мої цінності не збігаються з враженням якою має бути хороша мати та дружина у суспільстві. В мене чоловік часто сидить з дитиною, і хоча в мене бувають докори, я розумію, що я все роблю правильно» Ж, 26

Чоловіки більш категорично і однозначно негативно реагували на стереотипні формулювання, не роздумуючи.

«Гарна мама - це та, з якою дитина щаслива. І так само гарний тато»; «Можє, вона навіть в брудні речі одягає, але приділяє максимально уваги і чомусь корисному вчить» Ч, 42

«Людина має бути гарною, в цілому і для себе в першу чергу» Ч, 40

Серед респонденток, тільки дві досі транслюють окремі вимоги як для жінки, так і для чоловіка, яким вони повинні відповідати аби вважатись «хорошими».

Хороша дружина: «забезпечувати їжу і плюс-мінус чистоту у домі своїми чи не своїми силами, але бути типу менеджером з цього. Да. Забезпечувати гніздечко. Якийсь затишок у гніздечку забезпечувати так чи інакше» Ж, 32

«Хороший чоловік – це чоловік, який підтримує свою дружину. Як би, входить у становище. Який допомагає. Там, не знаю, не відвертається, не... Який проводить багато часу в сім'ї, наскільки йому дає це зробити робота. Який приносить достатній дохід сім'ї. Ну, взагалі просто повинен володіти нормальними людськими якостями, ну, якими повинна володіти хороша людина. Тобто це доброта, чесність, порядність» Ж, 29.

Третя – після невдалого шлюбу з аб'юзером, змінила бачення стосунків та статево-рольових наборів загалом. Четверта респондентка також переформатувала свої стосунки на партнерські, лише коли змогла дослухатись до себе і відмовитись від нав'язаних мамою та соціальними мережами образів «щасливої матері двох янголят».

До розлучення: *«Раніше я думала, що хороша дружина – це та, яка вміє робити абсолютно все – і готувати як в ресторані, і чоловіка задовольняти, і секс щодня, і діти всі прямо такі, і мама завжди в гарному настрої та гарно виглядає, ну прям Ксена-воїн»*

Після розлучення: *«Хороша дружина – це та, яка може собі дозволити бути вот самою собою... тобто, не втілювати ті бажання, які зовсім не є моїми, не боятися бути десь «поганою», не боятися казати про свої відчуття, не стояти навшпиньках, а стояти повною ногою» Ж, 42*

З реакцій на твердження картина вимальовується асиметрична. Сім респонденток і всі три респонденти не вбачають головний обов'язок жінки у забезпеченні побуту та догляду за дітьми, визначаючи рівність та однакове залучення партнерства до репродуктивної праці запорукою здорових стосунків. Решта 4 респонденток погоджуються з твердженням, але додають, що побут може функціонувати опосередковано завдяки жінці – організація процесу делегування найманим працівницям, підтримка теплої атмосфери.

«Немає повинностей та обов'язків, але в тому, що від жінки залежить атмосфера в домі - я переконана. Якщо добре жінці в усіх сферах - добре всім» Ж, 45

«Не обов'язково самотужки, але те, що це її зона контролю... жінка може, наприклад, усім своїм – дітям, чоловікові – роздати завдання, що робити. Ти готуй, ти прибирай, ти пилосось, ти ще щось. Але чи це вона всіх організувала? Вона. Чи вона приймає результати роботи? Вона все, вона молодець» Ж, 32

Щодо другого твердження ситуація протилежна. Один респондент і п'ять респонденток погоджуються з тим, що головний обов'язок чоловіка – фінансово забезпечувати сім'ю, пояснюючи це тим, що передусім це важливо для психологічного стану самого чоловіка. Одна респондентка не погоджується, але стверджує, що це принциповий аспект для її чоловіка, інша – також не

погоджується в теорії, але на практиці, зізнається, що в її сім'ї головний годувальник саме чоловік.

«Коли чоловік забезпечує родину, він себе більш впевнено відчуває. Коли він не забезпечує, у нього з'являються комплекси, сумніви» Ч, 42

«Ну, взагалі у нас в сім'ї так, да»; «Ну, тому, як би, всі такі, ну для чоловіка, напевно, професія і робота – це дуже такий важливий шматок життя. Я, як би, з цим не, ну, як би, я не маю проти нічого проти цього.» Ж, 29

Решта декларують і відтворюють рівне залучення в економічну діяльність, ба навіть три респондентки заробляють більше за чоловіків.

«Ну, припустимо, у нашій сім'ї мій чоловік не є основним джерелом доходу, але за це я люблю і поважаю його не менше, тому що він компенсує це зовсім іншими вчинками» Ж, 41

Деякі респондентки після завершення інтерв'ю почали розмірковувати на тему гендерної рівності, патріархальних шаблонів і вимог, зауважуючи, що досліджувати цю царину вкрай важливо. Всі п'ять респонденток висловлюють невдоволення тягарем соціальних очікувань, які звалили на жінку та необхідністю повсякчас їх або справджувати, або виправдовуватись чому вчинюєш інакше. Чотири підіймали питання у контексті побуту, одна – у професійному полі, згадуючи часи інтернатури за яких їй необхідно було робити в 10 разів більше, розвіювати стереотипи, що вона «отримує знання статевим шляхом», аби сприймали на рівні з хлопцями.

«З часом виявляється, що чоловік за часи шлюбу набрав балів, просунувся, дитина набрала балів, а жінка поступово деградує, втрачає свою цінність. Тому що вона витрачає свої сили на інших, в той час як дитина і чоловік витрачають на себе» Ж, 40

«Раніше була установка, що скільки жінка не працювала б - вона не зможе заробити більше, ніж чоловік. Зараз я заперечую це твердження - жінка може, але чоловікові легше» Ж, 45

Отже, висновки. Перша гіпотеза частково підтвердилась, але додалися не враховані на етапі формування гіпотез причини. Частина респондентів (п'ять) справді не помітили значних змін у продуктивній праці у розрізі пандемії через дистанційний формат та/або специфіку діяльності, яка полягає в необхідності офлайн роботи. Але ще три респондентки пов'язують наявні зміни лише з декретною відпусткою, попри яку однаково були задіяні в економічній діяльності. Решта, якщо і говорить про зміни, то лише позитивні – поява більшої кількості вільного часу.

Друга гіпотеза підтвердилась, але також частково. Перше положення гіпотези – рівний розподіл домашніх обов'язків – знайшло підтвердження у превалюючій більшості респонденток/-ів (12 із 14). А от друге – однакове залучення обох у доглядову працю – виявилось не настільки однозначним. Один чоловік оформлював декрет офіційно, другий – фактично перебуває у декретній відпустці, працюючи з дому. У трьох випадках, хоч декретну відпустку офіційно брала жінка, на практиці догляд забезпечується подружжям рівнозначно. Ще дві респондентки, які виховують більше однієї дитини, здебільшого одноосібно займалися першими дітьми, а доглядовий процес за другими і третіми дітьми делегували чоловікам через пріоритетність кар'єрного зростання. Інша половина інформанток/-ів все ж відтворюють традиційний гендерований сценарій репродуктивної праці, особливо що стосується саме догляду (чоловіки активніше залучаються на етапі виховання).

Третя гіпотеза знайшла підтвердження у більше половини досліджуваної групи, але навантаження збільшилось не стільки через перманентну співприсутність подружжя, скільки через вимушене дистанційне навчання і закриття доглядових/навчальних закладів, які створювали додаткову необхідність фізичного, психологічного та технологічного обслуговування. Так само 2/3 респонденток/-ів рівною мірою розподіляли навантаження з репродуктивної праці та/або делегували старшому поколінню. І лише у третині випадків саме жінка забезпечувала більшу частину доглядового процесу через більш гнучкий графік і відповідно можливість підлаштуватись.

Четверта гіпотеза досить суперечлива. У більшості респонденток і респондентів хронічно не вистачає часу на власні хобі та інтереси, але в чоловіків через надмірне навантаження продуктивною працею, а у жінок через «жонглювання» оплачуваною та неоплачуваною роботою. З пандемією лише третина інформанток/-ів відзначають збільшення кількості і якості вільного часу, решта – стали більш обмежені у діях: через декрет, через розмивання меж «work/life balance» відповідно ще більшої активності в економічній діяльності, через зростання залученості у доглядову працю внаслідок закриття інституцій освіти і догляду. Інша половина як підтримувала, так і підтримує власні інтереси на належному рівні і вони дійсно більшою мірою мають індивідуалізований характер – тренування, вивчення мов з репетитором, медитації тощо.

І нарешті, остання п'ята гіпотеза більшою мірою підтвердилась. Респондент(к)ам різьють слух прецедентні словосполучення «хороша дружина/мати», «хороший чоловік/батько». Учасники та учасниці дослідження вбачають у цих формулюваннях спадок від радянського союзу, який необхідно деконструювати. Настільки ж категорично заперечним виявилось для них і твердження про те, що головний обов'язок жінки – дбати про побут і дітей. А от зворотне твердження про головний обов'язок чоловіка – фінансово забезпечувати сім'ю, виявилось не настільки однозначним. Половина респонденток/-ів погодились та/або відтворюють дане положення на практиці. Решта – озвучують рівне залучення до продуктивної праці, три респондентки отримують більший дохід.

Отже, чотири з п'яти висунуті нами гіпотези, здебільшого, знайшли своє підтвердження у ході дослідження, проте не суцільно по всій досліджуваній групі та із певними корективами. Зокрема, хоч у гайді закладалось, проте в гіпотезах не була прописана декретна відпустка як додаткова причина змін. Фокус витримувався на «доковідному» і «ковідному» періодах та відповідних конфігураціях продуктивної, репродуктивної і дозвіллевої діяльності. Одна гіпотеза, а саме четверта – «Із пандемією з'явилося більше можливостей виокремити час для власних інтересів та хобі» – виявилась найбільш

неоднозначною, позаяк все ж більша частина респондент_ок жаліються на перманентну нестачу часу на особисті захоплення навіть до пандемії і численні локдауни ситуацію суттєво не змінили. Всі учасниці та учасники дослідження відрізняються «трудоголічністю» і лише одна зазначала, що причина тому гроші. Решта горять своєю справою, хочуть зробити більше і краще, залишаючи обмаль часу на позаурочні активності. Але саме жінки більш критично оцінюють своє материнство, відчують провину, що недостатньо проводять часу з дітьми через кар'єрну самореалізацію.

Висновки

Отже, креативний клас є проявом розвитку постіндустріального суспільства, заснованого на виробництві знань і послуг за допомогою творчих підходів і високих технологій. Визначальними для його представників є відкритість новому досвіду, толерантність, орієнтація на постійний саморозвиток, навчання, самовдосконалення. Головними цінностями є індивідуалізм, тобто прагнення зберігати особистий простір і свободу дій, меритократія - орієнтація на власні досягнення і зусилля, різноманітність як і світу речей, так і людей.

Загалом, дослідження креативного класу мають суто практичну мету, враховуючи вимоги часу: розбудова міст, шляхи приваблення креативних індивідів у певні регіони для їх розвитку. Дослідники роблять наголос саме на розселенні їхніх представників, економічній складовій, таланті і творчому потенціалу як ядрі докорінних змін у містах.

Досліджень креативного класу в Україні обмаль і всі вони висвітлюють також суто економічний аспект. Ситуація наступна: у країні хоч і наявний значний інтелектуальний потенціал, але відсутність гідних умов, достатньої матеріально-технічної бази, мотивуючого розміру заробітних плат сприяє активній еміграції креативної молоді на Захід.

Щодо сім'ї як інституту, організації та малої групи, то вона зазнала значної трансформації у процесі переходу до постіндустріального суспільства. Гендерований поділ праці, побутове і, як наслідок, економічне пригноблення жінок, розширена родина як єдиний спосіб виживання ставляться під сумнів і навіть осуд внаслідок феміністичних рухів. Сім'я стала здебільшого нуклеарною, добровільною, диференціювалась від економічної сфери, відбувається зрівняння гендерного розподілу ролей. Збільшення ступеню автономності у сімейних стосунках призводить до модифікації форм відносин – з'являються товариські, одностатеві шлюби, люди все пізніше одружуються. Але, попри значні зрушення у шлюбно-сімейному утворенні та тяжіння до гендерно-симетричного побуту, доглядова праця все ще залишається передусім жіночою сферою

відповідальності. Материнство набуває різних форм і моделей кризь епохи та культури. Ми прослідкували перехід від персоналізованої до опосередкованої, інституційної турботи, яка втілюється за гендерного контракту «працюючої матері». Ідеальним типом є поєднання персоналізованої турботи обох батьків із інституційними механізмами соціалізації та навчання.

Осучаснення сімейного утворення в Україні відбувається дещо повільніше, проте зберігаються світові тенденції: превалює патріархальний устрій, гендерований розподіл репродуктивної праці, особливо що стосується догляду за дітьми, в контексті якого ми говоримо, здебільшого, про материнство, а не батьківство.

Сім'я – найменш досліджуваний аспект життєдіяльності креативного класу. З описаних нами досліджень, можемо зробити висновок, що представників цього класу надихає та стимулює до роботи саме підтримка партнера. Натомість діти дещо стагнують процес творчої діяльності. Креативні пари більше спроможні підтримувати розвиток певного регіону, свого місця проживання через відносну статичність. На відміну від креативних одинаків, які є досить мобільними. Окрім того, з превалюванням постіндустріальних цінностей, зростає цінність індивідуального добробуту. Через це креативна молодь сприймає різні форми сексуальних стосунків, сімейних практик, на відміну від старшого покоління та груп людей, які відстоюють матеріальні цінності традиційного суспільства.

Пандемія COVID-19 підірвала систему охорони здоров'я, забрала мільйони життів, створила передумови для глобальної економічної кризи з подальшими втратами робочих місць, а отже і заробітку. Окрім, фізіологічних, і фінансових проблем, пандемія загострила сімейно-побутові відносини. Індивіди, які перебувають у фактичному співмешканні або офіційному шлюбі, а також виховують дітей, опинились у замкненому просторі і вимушеній співприсутності, що збільшило навантаження неоплачуваною працею, додавши, зокрема, навчальний аспект під час закриття освітніх закладів.

Але окрім труднощів, пандемія розширила поле для потенційних досліджень, які сприяють м'якій та ефективній адаптації під існуючі умови, висвітлюючи основні «білі плями» і уможливаючи розробку плану дій, який актуалізується у часи війни. Світові та українські дослідження демонструють негативний вплив пандемії коронавірусу на сімейні стосунки, а саме навантаження репродуктивною працею, яка набуває все більше гендерованого відтінку. Але у цих дослідженнях не враховується класовий ефект, позаяк висвітлюється лише усереднений стан речей, з поділом хіба що на стать/гендер, країни (у міжнародних дослідженнях) і виокремлення відмінностей мусульманського світу.

Так, ми дійшли висновку, що тема вкрай малодосліджувана, але водночас надзвичайно актуальна, що і відкриває нам можливість і перспективу подальшого дослідження, зокрема щодо впливу пандемії на репродуктивну працю сімей креативного класу України.

Щодо висновків нашого локального дослідження. Загалом учасниці та учасники дослідження є активними на ринку праці, навіть ті з них, які перебувають у номінальній декретній відпустці. З пандемією навантаження, здебільшого, не змінилось, а подеколи збільшилось. Серед змін відзначають дистанційний формат (якщо дозволяє сфера зайнятості), розмиття меж між робочим і неробочим часом, що добре впливає на продуктивність, але не залишає часу для власних інтересів, а у деяких пандемія збіглась із декретною відпусткою, тож зміни передусім залежали від цього.

Ядро нашого дослідження – репродуктивна праця – є гендерно-симетричною, особливо що стосується побуту, позаяк стосунки визначають як партнерські. Доглядова праця та міра залученості обох батьків дещо відрізняються. Безумовно, більшість відтворює відповідальне батьківство та рівнозначну участь, ба навіть частина практикує/практикували сумісний декрет, чергуючись між робочими годинами, дві респондентки зазначають, що зі старшими дітьми вони брали декрет, з молодшими – чоловіки, ще в двох випадках у декретну відпустку одноосібно пішов чоловік. Проте у половини все

ж превалює традиційний вимір саме доглядової праці, де лєвова частка обов'язків лежить на матері, а тато долучається вже на етапі виховання. З пандемією напруження зросло саме у періоди закриття шкіл і садочків, випробовуючи обох батьків на мультитаскінг – до стандартного навантаження домашніми обов'язками, додалось ще приготування їжі всім членам домогосподарства на всі три прийоми, забезпечення технологічного процесу дистанційного навчання, допомога з навчальними матеріалами, а також спроби між всіма вищезазначеними перешкодами, виконувати прямі обов'язки професійного характеру. Що цікаво, лише половина учасників/-ць дослідження частково делегують/делегували доглядову працю найманим працівницям, а ще менше (4 з 14) – старшому поколінню, тобто батькам своїм та/або партнера/партнерки.

Дозвілля було до і залишається у розрізі пандемії болючою темою для половини респонденток/-ів серед яких, зокрема, всі три чоловіки, які взяли участь у дослідженні. Відмінність лише у тому, що чоловіки серед причин такої ситуації вказують перевантаження на роботі, а жінки – і продуктивну, і репродуктивну працю. Інша ж половина практикує індивідуалізовані формати відпочинку, передусім, розвивального характеру – додаткові курси, спортивні тренування, творчі заняття.

Останній ціннісний блок нам продемонстрував, більшою мірою, феміністичну картину світу у наших учасниць та учасників дослідження (в останніх навіть більш категорично і однозначно). Респондент(к)и заперечували існування уніфікованих образів «хорошої дружини/мами» і «хорошого чоловіка/батька», зауважуючи, що людина загалом має бути хорошою і передусім для себе. Щодо стереотипних тверджень, концепт берегині, який полягає в окресленні жінки, як передусім матері і домогосподарки, заперечується превалюючою більшістю – 10 з 14. Натомість концепт годувальника, який полягає в позиціонуванні чоловіка відповідно його головного обов'язку – фінансово забезпечувати сім'ю, сприймається позитивно половиною інформанток/-ів (серед яких один чоловік).

Отже, можемо говорити, що класовий вимір має значення, позаяк результати нашого дослідження демонструють суттєві відмінності у порівнянні із загальноукраїнськими та світовими.

Представниці та представники креативного класу міста Києва отримують задоволення від своєї професійної діяльності, визначаючи її за життєвий пріоритет. Відтворюють егалітарні партнерські стосунки, особливо що стосується розподілу домашніх обов'язків, у доглядовій праці втілюють сумісні декрети або винятково батьківські декретні відпустки, проте не суцільно відмовляючись від прийнятних традиційних форм. Жінки більш схильні критично оцінювати свою реалізацію у сфері материнства, почасти жертвуючи власними позаробочими інтересами заради сімейних. Чоловіки більш категорично негативно реагують на гендерні стереотипи, які для всієї досліджуваної групи не є актуальними.

Перелік використаних джерел

1. Азьмук . Н. . Фактори формування і розвитку інноваційних форм людського капіталу. – Україна: аспекти праці, 2014, №3
2. Бурдые П. Социология социального пространства / Пер. с франц. ; отв. ред. перевода Н. А. Шматко. — М. : Институт экспериментальной социологии; СПб. : Алетейя, 2007. — 288 с.
3. Гидденс Э. Социология. - М.: Эдиториал УРСС, 1999 - 704 с.
4. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Єгоров І.Ю. Інноваційне табло ЄС та визначення місця у ньому України // Вісн. НАН України, 2016, № 5.С. 87–91.
6. Звіт щодо опрацювання даних для міст Дніпро, Київ, Львів, Одеса, Харків апробаційного дослідження «Індекс культурного та креативного потенціалу міст України». – К.: Аналітичний центр CEDOS, 2018. – 20 с.
7. Здравомыслова Е. А., Темкина А. А. Государственное конструирование гендера в советском обществе. // Журнал исследований социальной политики. — 2003. — Т. 1. — № 3/4. — С. 303.
8. Індикатори для моніторингу гендерної рівності в Україні [Електронний ресурс] // Моніторинговий звіт, Державна служба статистики України за підтримки ООН Жінки в Україні. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/2021_Indukator-Monitor.pdf.
9. Инглхарт Р., Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития М.: Новое издательство, 2011. — 464 с. — (Библиотека Фонда «Либеральная миссия»).
10. Ионин Л.Г., Восстание меньшинств. СПб: Университетская книга, 2012. 237 с.

11. Козер Л.А. Мастера социологической мысли. Идеи в историческом и социальном контексте / под ред. д. ф. н., проф. И.Б. Орловой; Пер. с англ. Т.И. Шумиловой.— СПб. : Нестор-История, 2013.— 464с.
12. Маркс К., Энгельс Ф. Святое семейство, или Критика критической критики. Против Бруно Бауэра и компании // Маркс К., Энгельс Ф. Собрание сочинений. — 2-е изд. — М.: Политиздат, 1955. — Т. 2. — 879с.
13. Монастирська Г.В. Креативний клас і проблеми його становлення в Україні [Текст] / Г.В. Монастирська // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, ДВНЗ «Київський нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана»; [відп. ред. О.О. Беляєв]. – Спец. вип.: Праця в ХХІ столітті: новітні тенденції, соціальний вимір, інноваційний розвиток: у 2 т. – 2012. – Т. 2. – С. 200-210.
14. Ольденбург, Р. Третье место: кафе, кофейни, книжные магазины, бары, салоны красоты и другие места «тусовок» как фундамент сообщества / Р. Ольденбург; пер. с англ. А. Широкановой. – М.: Новое литературное обозрение, 2014. – 456 с.
15. Оперативна гендерна оцінка становища та потреб жінок у контексті ситуації з COVID-19 в Україні/ ООН Жінки. – Режим доступу: https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2021/04/doslidzhennya-po-covid-19_full_un_women.pdf
16. Ричард Флорида «Креативный класс: люди, которые меняют будущее»// The Rise of. The Creative Class and How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday. Life. — Манн, Иванов и Фербер, 2002. — 384 с.
17. Роль жінок в українському суспільстві [Електронний ресурс] // Соціологічна група "Рейтинг". – 2020. – Режим доступу до ресурсу: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/rol_zhenschin_v_ukrainskom_obschestve.html.
18. Роль чоловіків у піклуванні та догляді за дітьми - результати опитування [Електронний ресурс] // Info Sapiens. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://ukraine.unfpa.org/uk/omnibusEU4GE>.

19. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. — К.: ТОВ «Основа-Принт», 2009. — 248 с.
20. Скавронська І.В. Емпіричне оцінювання передумов становлення креативного класу в Україні [Електронний ресурс] / Скавронська І.В., Ріпка Р.О.. — 2017. — Режим доступу до ресурсу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/2/79.pdf>.
21. Слюсар Л.І. Сім'я в сучасній Україні: інституційна криза чи постіндустріальна трансформація [Електронний ресурс] / Л. І. Слюсар. — 2007. — Режим доступу до ресурсу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11686/03-Slusar.pdf>.
22. Сорокин П. Кризис современной семьи//Ежемесячный журнал литературы, науки и общественной жизни. — 1916. — № 2, 3.
23. Стрельник О.О. Турбота як робота: материнство у фокусі соціології. Монографія. — Київ: Критика, 2017 [КНУ ім. Т. Шевченка; факультет соціології]. — 288 с., бібл., іл. ISBN 978-966-8978-96-8
24. Сучасне розуміння маскулінності: ставлення чоловіків до гендерних стереотипів і насильства щодо жінок / Фонд ООН у галузі народонаселення; М-во соц. політики України. — Київ, 2018. — 125 с.
25. Український середній клас як соціально неоднорідна спільнота // Національна безпека та оборона (НБО-3\4)\ Український центр економічних та політичних досліджень імені О.Разумкова. - № 3-4 (146-147), 2014. — С.2-57. — Режим доступу: http://old.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/NSD_146-147.pdf
26. Чи згодні українці змінити стереотипи, розділивши порівну домашні обов'язки та догляд за дітьми? [Електронний ресурс] // КМІС у рамках кампанії «Щастя у 4 руки», Фонд народонаселення ООН в Україні. — 2015. — Режим доступу до ресурсу: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=563&page=1&t=8>
27. Ядов В. А. Стратегии и методы качественного анализа данных // Социология: 4М. 1991. № 1.

28. Bebel A. (1883) *Die Frau und der Sozialismus*, trans. H. B. Adams Walther: *Woman in the Past, Present and Future* (1885)
29. Boll, C., D. Müller and S. Schüller (2021), “Neither Backlash nor Convergence: Dynamics of Intracouple Childcare Division after the First COVID-19 Lockdown and Subsequent Reopening in Germany”, IZA Discussion Paper, <https://covid-19.iza.org/publications/dp14375/>.
30. Caregiving in Crisis: Gender inequality in paid and unpaid work during COVID-19 [Электронный ресурс] // OECD. – 2021. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/caregiving-in-crisis-gender-inequality-in-paid-and-unpaid-work-during-covid-19-3555d164/#section-d1e487>.
31. Care work and care jobs for the future of decent work / International Labour Office – Geneva: ILO, 2018. https://www.researchgate.net/publication/326271177_Care_work_and_care_jobs_for_the_future_of_decent_work
32. Cavendish R. (1982) *Women on the Line*. Routledge Kegan & Paul.
33. Connell, R. W. (1987). *Gender and power: Society, the person and sexual politics*. Stanford University Press.
34. Chodorow, N. (1978) *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender*. Berkeley, CA: University of California Press.
35. Cooke T. Metropolitan growth and the mobility and immobility of skilled and creative couples across the life course [Электронный ресурс] / Thomas Cooke. – 2013.
36. Douglas S., Michaels M. (2004) *The Mommy Myth: The Idealization of Motherhood and How It Has Undermined All Women* / New York: Free Press – 400 с.
37. Eikhof, D.R., and Haunschild, A. (2006) 'Lifestyle meets market. Bohemian entrepreneurs in creative industries', *Creativity and Innovation Management*, 13(3): 234-241

38. Eurofound (2020), Living, Working and COVID-19, <http://dx.doi.org/doi:10.2806/467608>
39. Faircloth, C. (2014). Intensive parenting and the expansion of parenting. In *Parenting Culture Studies*
40. Firestone, Shulamith (2003) [1970]. *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution*. Farrar, Straus and Giroux.
41. Florida, R., Mellander, C. and King, K. (2015). *The global creativity index 2015*. Toronto: MartinProsperity Institute.
42. Friedrich Engels (1884) *The Origin of the Family, Private Property and the State*, Marx-Engels: Selected Works II (1962)
43. Gates G. Marriage Equality and the Creative Class [Электронный ресурс] / Gary J. Gates. – 2009. – Режим доступа до ресурсу: <https://williamsinstitute.law.ucla.edu/wp-content/uploads/Gates-MA-Creative-Class-May-2009.pdf>.
44. Gary S. Becker (1981, Enlarged ed., 1991). *A Treatise on the Family*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
45. Hays S. (1998) *The Cultural Contradictions of Motherhood*. Yale University Press
46. Hochschild A.R. (2003) *The Commercialization of Intimate Life: Notes from Home and Work*. University of California Press.
47. J.J. Matthews (1984), *Good and Mad Women : The Historical Construction of Femininity in Twentieth - century Australia*. Allen & Unwin , Sydney
48. Lawton. T.P., Murphy. E., Redmond. D./ Residential Preferences of the Creative Class?. In: *Cities*. 2013 ; Vol. 31, No. April. pp. 47-56
49. Lyttelton, T., E. Zang and K. Musick (2021), “Telecommuting and Gender Inequalities in Parents’ Paid and Unpaid Work Before and During the COVID-19 Pandemic”, *Journal of Marriage and Family*, <https://doi.org/10.1111/jomf.12810>.
50. Malanga, S. (2004). *The Curse of The Creative Class*. *City Journal*, 14 (Winter, No.1), Available at: http://www.city-journal.org/html/14_1_the_curse.html [Accessed: 2 December 2013]

51. Martyniuk A. Transformation trend of the institution of family. Family as a value, expectations, family policy [Электронный ресурс] / A. Martyniuk, R. Silinsh. – 2016.
52. Meghan Ashlin Rich. “From Coal to Cool”: The Creative Class, Social Capital, and the Revitalization of Scranton [Электронный ресурс] / Meghan Ashlin Rich. – 2013. – Режим доступа до ресурсу: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/j.1467-9906.2012.00639.x..>
53. Miles, K. (1974) *Women’s Liberation, Class Struggle* (Sydney: Words for Women).
54. Mitchell, J. (1966) *Women: The Longest Revolution*, *New Left Review*
55. Murphy E. The role of 'hard' and 'soft' factors for accommodating creative knowledge : insights from Dublin's 'creative class' [Электронный ресурс] / E. Murphy, D. Redmond. – 2009. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00750770902815620>.
56. Nick Clifton. The “creative class” in the uk: an initial analysis [Электронный ресурс] / Nick Clifton. – 2008. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.umsl.edu/~naumannj/professional%20geography%20articles/THE%20CREATIVE%20CLASS%20IN%20THE%20UK.pdf>.
57. Parsons, T., & Bales, R. F. (Eds.) (1955). *Family, socialization and interaction process*. New York: Free Press.
58. Pohlman L. *Creativity, Gender and the Family: A Study of Creative Writers*/ Livia Pohlman // *The Journal of Creative Behavior*. – 1996, Vol.30(1), pp.1-24
59. Putnam R. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community* / Robert D. Putnam., 2001. – 544 pp.
60. Rich A. (1986) *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution*. W.W. Norton
61. Richard Florida, Charlotta Mellander *There Goes the Metro: How and Why Bohemians, Artists and Gays Affect Regional Housing Values*, *Journal of Economic Geography*, Vol. 10, Issue 2, pp. 167-188, 2010

62. Richard Florida. The Creative Class and Economic Development [Электронный ресурс] / Richard Florida. – 2014. – Режим доступа до ресурсу: <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0891242414541693>.
63. R. Florida, M. Seman, Lost Art: Measuring COVID-19's Devastating Impact on America's Creative Economy (The Brookings Institution, 2020).
64. Verdich M. Creative Migration? The attraction and retention of the 'creative class' in Launceston, Tasmania [Электронный ресурс] / Madeleine Verdich. – 2010. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00049180903535642?journalCode=cage20>
65. Wolf Joan B. 2011. Is Breast Best? Taking on the Breastfeeding Experts and the New High Stakes of Motherhood. New York: New York University Press.
66. Wollstonecraft, Mary. (1997) [1792] The Vindications: The Rights of Men and The Rights of Woman. Eds. D.L. Macdonald and Kathleen Scherf. Toronto: Broadview Literary Texts

Додаток 1. Програма дослідження

Емпіричний об'єкт: представниці і представники креативного класу міста Києва

Теоретичний об'єкт: вплив пандемії COVID-19 на репродуктивну працю у сім'ях креативного класу

Предмет: вплив пандемії COVID-19 на репродуктивну працю у сім'ях креативного класу м.Києва

Мета: з'ясувати особливості розподілу та навантаження репродуктивної праці до та в умовах пандемії серед сімей креативного класу м.Києва

Завдання:

- Охарактеризувати зміст, ступінь навантаження професійною діяльністю респондентів/-ок
- Описати наповнення, розподіл та агентність репродуктивної праці
- Визначити дозвілєві практики як самої/самого респондентки/-а, так і загальносімейні
- Охарактеризувати основні виклики і тенденції кожної зі сфер повсякдення у контексті пандемії COVID-19
- Проаналізувати ціннісні установки на предмет відтворюваності гендерних стереотипів, патріархального устрою

Теоретична інтерпретація

Продуктивна праця	та, в процесі якої виробляються товари та послуги для обміну на ринку (задля прибутку). Як чоловіки, так і жінки роблять свій внесок у сімейний дохід завдяки різноманітним формам продуктивної праці, хоча у продуктивній праці переважають
--------------------------	--

	чоловіки, особливо на більш оплачуваних посадах ⁶ .
Репродуктивна праця	термін з марксистського фемінізму, який позначає усі завдання, пов'язані з підтримкою та обслуговуванням теперішньої та майбутньої робочої сили – осіб, які виконують або будуть виконувати продуктивну роботу. Репродуктивна робота включає, але не обмежується, народженням та вихованням дітей ⁷ .
Офіційний шлюб	такий, що реєструється державним органом реєстрації актів цивільного стану.
Фактичний шлюб	відносини між партнерами по спільному проживанню, не оформлені в установленому порядку як шлюб.
Побут	позавиробнича сфера діяльності людей, пов'язана з задоволенням ними своїх власних матеріальних та культурних потреб (житло, одяг, їжа, відпочинок тощо).

⁶ Mediterranean Institute of Gender Studies (2009). Glossary of Gender-Related Terms.

Режим доступу: http://www.medinstgenderstudies.org/wp-content/uploads/Gender-Glossary-updated_final.pdf

⁷ Словник Європейського інституту з гендерної рівності / пер. М. Бабак, О. Давліканової, М. Дмитрієвої, Л.Компанцевої, М.Козир, К.Левченко, М. Скорик, О. Суислової. – Київ : «Вістка», 2021. – 170 с.

Гіпотези:

1. З пандемією суттєвих змін у продуктивній діяльності представництва креативного класу не відбулось:
 - через специфіку зайнятості, яка актуальна і затребувана завжди
 - через високий ступінь гнучкості, адаптивності і, у більшості випадків, можливість працювати дистанційно
2. У партнерствах креативного класу панує егалітарний устрій та рівне залучення у репродуктивну працю:
 - рівномірний розподіл домашніх обов'язків
 - однакова участь у доглядовій праці
3. Із пандемією стало важче поєднувати продуктивну і репродуктивну працю, але все ж залученими в останню були партнер(к)и однаковою мірою:
 - під час локдаунів постійна співприсутність заважала творчій інтелектуальній діяльності і негативно впливала на продуктивність
 - під час закриття садочків, дитина була відволікаючим фактором і потребувала суцільного залучення
4. Із пандемією з'явилося більше можливостей виокремити час для власних інтересів та хобі:
 - через почасти дистанційний формат роботи, який вивільняє час, що витрачався на дорогу
 - висока автономність та індивідуалізованість, якою володіють предстани_ці креативного класу, забезпечує визначення власних інтересів та розвиткових практик як пріоритетних
5. Учасниці та учасники дослідження послуговуються феміністичними цінностями:
 - вважають прецедентні, розхожі словосполучення «хороша жінка/мати», «хороший чоловік/батько» стереотипами та застарілими патріархальними ярликами
 - не погоджуються із твердженнями щодо гендерованого розподілу обов'язків – «головний обов'язок чоловіка – фінансово

забезпечувати сім'ю»; «головний обов'язок жінки – дбати про побут і дітей»

Додаток 2. Інструментарій дослідження

«Розбиття льоду»	Давайте познайомимось. Розкажіть, будь ласка, про себе – чим займаєтесь,
Продуктивна праця	<ol style="list-style-type: none"> 1. Давайте поговоримо детальніше про Вашу сферу професійної зайнятості (ким працюєте, місце роботи, обов'язки і т.д.) – <i>те, що не було проговорено під час знайомства</i> 2. Що приносить задоволення у Вашій діяльності? Які основні труднощі, виклики? 3. Що є для Вас джерелом мотивації, натхнення? Чи займались би Ви тим, чим займаєтесь, якби за це не платили/мінімально платили? 4. Опишіть свій звичайний будній (робочий) день до пандемії <p><i>*Якщо респондент(ка) у декретній відпустці, всі питання у минулому часі + «до того, як взяли відпустку по догляду за дитиною»</i></p>
Виклики пандемії COVID-19 (у розрізі продуктивної праці)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Чи змінився формат Вашої роботи з настанням пандемії? Чи перейшли Ви на дистанційне або все ж працювали поза домом? <i>Якщо поза домом – за Вашим рішенням чи специфікою професії?</i> 2. Опишіть свій звичайний будній день під час локдауну 3. Порівняйте Вашу продуктивність до і під час карантинних умов
Репродуктивна праця	<ol style="list-style-type: none"> 1. З ким Ви наразі співмешкаєте? Чи перебуваєте в офіційному шлюбі/ партнерстві?

	<p>2. Як влаштований Ваш побут? Чи є чіткий розподіл обов'язків? Який саме?</p> <p>3. Розкажіть трохи детальніше про дитину/дітей. Скільки років? Чи відвідує дошкільний/шкільний освітній заклад? <i>(якщо мова йде не про немовля)</i></p> <p>4. Як розподіляється доглядовий, виховний процес у Вашій сім'ї? Наскільки активно бере участь Ваш(а) <i>(колишній/-я)</i> партнер(ка)?</p> <p>5. Чи користуєтесь (користувались) Ви послугами няні?</p> <p><i>Якщо ні – чому? Чи хотіли б, якби була можливість?</i></p> <p>6. Чи звертались по допомогу з хатніми справами та/або доглядом за дитиною (дітьми) до рідних, близьких? До кого саме?</p> <p><i>*Якщо респондент(ка) у декретній відпустці:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Чи розглядала Ваша сім'я варіант, що декретну відпустку оформить Ваш(а) партнер(ка)? <p><i>Якщо так – що все ж вплинуло на рішення?</i></p> <p><i>Якщо ні – чому?</i></p>
<p>Виклики пандемії COVID-19 (у розрізі репродуктивної праці)</p>	<p>1. Чи змінився процес розподілу навантаження домашніми обов'язками після переходу на «карантинний» режим? Як саме?</p> <p>2. А чи змінилось навантаження з догляду за дитиною (дітьми)?</p> <p>3. Як відчуваєте, чи стало легше поєднувати роботу з домашніми та доглядовими справами у зв'язку з пандемією?</p> <p>4. У період закриття шкіл та садочків, як Ви з партнером/-кою вирішували це питання <i>(за наявності партнера/-ки)</i>? Хто залишався з</p>

	<p>дитиною (дітьми)? Займався/-лась освітнім процесом?</p> <p><i>*Якщо респондент(ка) у декретній відпустці:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Чи переходили інші члени сім'ї на дистанційну роботу/навчання? Чи працювали вони вдома? <p><i>Якщо так</i> - На Вашу думку, це скоріше допомагало з домашніми справами чи створювало додаткові труднощі?</p>
Дозвілля	<ol style="list-style-type: none"> 1. Як часто Ви знаходите час для своїх інтересів та хобі? 2. Чим займаєтесь у вільний від роботи і домашніх справ час? 3. Наскільки легко/складно поєднувати хобі і домашні обов'язки? 4. Чи доводиться Вам «жертвувати», нехтувати своїм дозвіллям заради дозвілля інших членів родини? 5. Опишіть свій звичайний вихідний день до пандемії
Виклики пандемії COVID-19 (у розрізі дозвілля)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Як змінилось наповнення вільного часу за карантинних умов? 2. Опишіть свій звичайний вихідний день під час локдауну
Ціннісні установки	<ol style="list-style-type: none"> 1. На Вашу думку, якими якостями має володіти «хороша дружина»? Кого можна вважати «хорошою матір'ю»? 2. «Хороший чоловік» - це який? А «хороший батько»? 3. Чи погоджуєтесь Ви з твердженням – «Головний обов'язок жінки – дбати про побут і дітей»?

	<p>4. Чи погоджуєтесь Ви з твердженням – «Головний обов'язок чоловіка – фінансово забезпечувати сім'ю»?</p>
--	---